

GERMANAI, SLAVAI, DANAI IR VOKIEČIAI RYTŲ HOLŠTEINE (VOKIETIJA)

Ingolf Ericsson

Įvadas

Straipsnyje bus trumpai analizuojama Rytų Holšteino (Ostholstein), gyvenviečių Vokietijoje genezė.

Kalbama apie sritį tarp Kylio ir Liubeko, tarp Baltijos jūros pakrantės ir Elbės (1 pav.). Naudojamasi archeologiniais, rašytiniais bei lingvistiniais šaltiniais, taip pat gamtos mokslų duomenimis. Šio regiono senovinių gyvenviečių genezės ankstyvųjų viduramžių ir viduramžių laikotarpiu tyrinėjimuose svarbiausią vaidmenį vaidina gyvenviečių kontinuiteto ir diskontinuiteto bei etninės gyventojų priklausomybės problema. Tai turėtų būti aišku iš straipsnio pavadinimo "Germanai, slavai, danai ir vokiečiai"

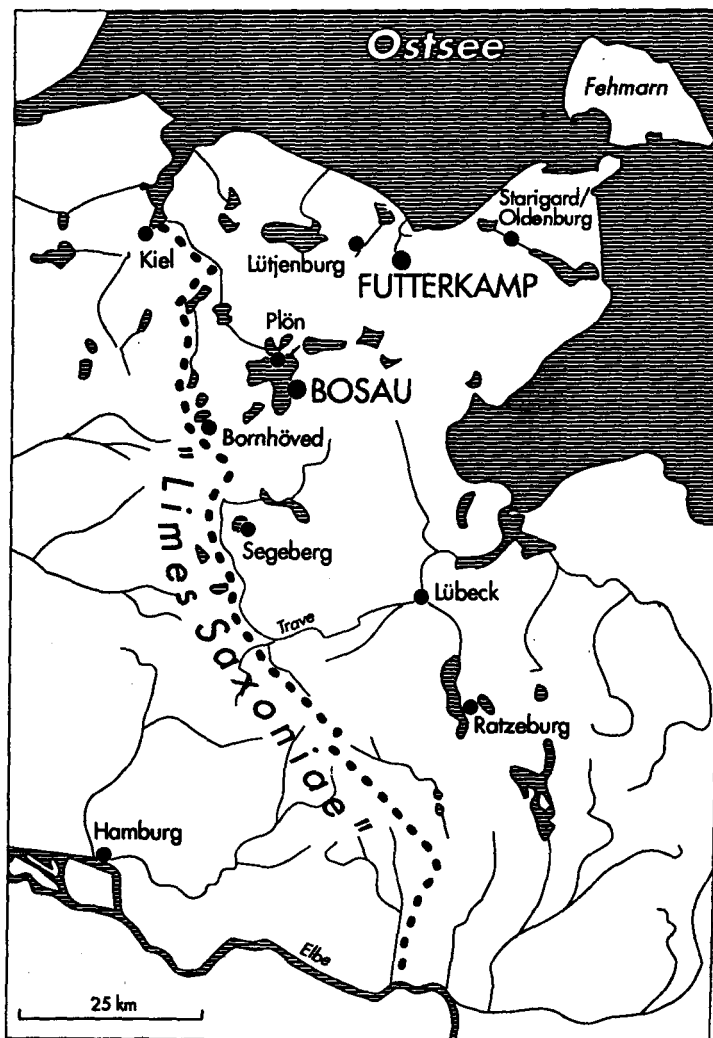
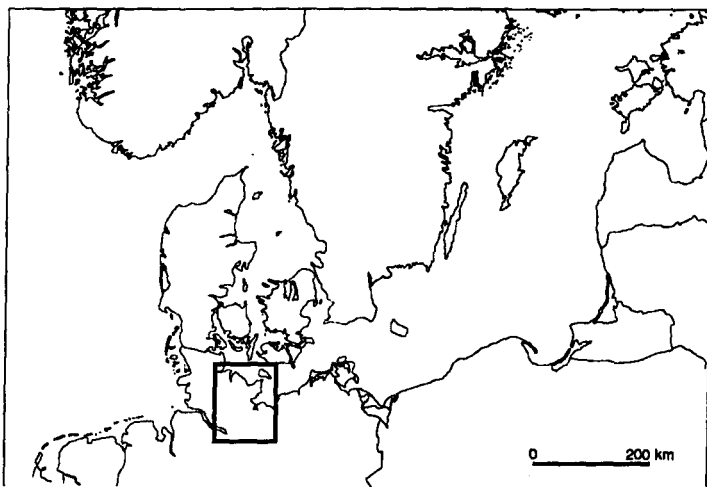
Pirmiausia pristatomi du gyvenviečių tyrinėjimo 1970-1980 m. projektai. Skirstymas bus koncentruojamas į XIII a. vidurio laikotarpį. Mažesni gyvenviečių arealai - Bosau ir Futterkamp - buvo tyrinėti ypatingo Skandinavijos ir Baltijos jūros tyrimų projekto Nr.17 rėmuose. Projektų pagrindas yra augantis tyrinėjimų intensyvumas.

Istorinė gyvenviečių komplekso raida su jų etniniais, politiniais ir ūkiniais veiksniais buvo ne monokauzališkai aiškinama ir ne vienos mokslo disciplinos apimta, bet pasidalinta viduramžių archeologų ir priešistorės tyrinėtojų, geografo, lingvistų, istorikų, meno istorikų ir daugelio gamtos mokslų atstovų¹. Straipsnyje bus labiau koncentruojamasi į Rytų Holšteino germaniško ir slaviško etnoso kontinuiteto ir diskontinuiteto problemą; slaviškųjų gyvenviečių periodas bus ne taip nuodugnai aprašomas; bus aptariama, kaip slaviškos gyvenvietės virto vokiškomis, taip pat daniškos įtakos pobūdis ir apimtis.

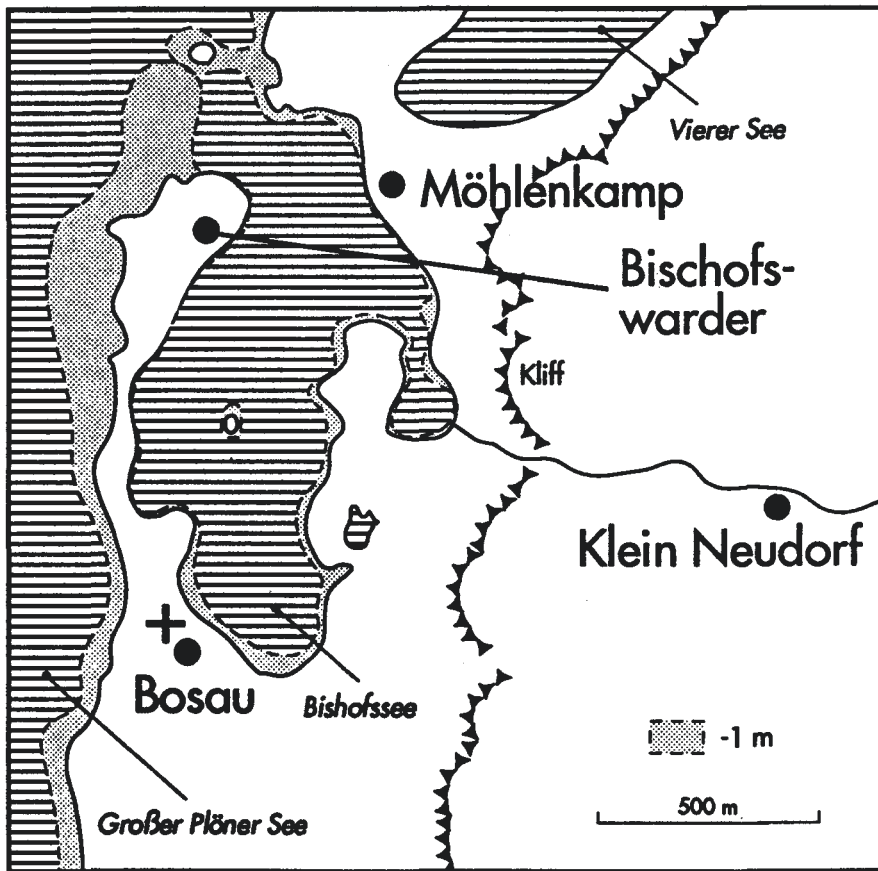
Bosau gyvenviečių arealas

Großen Plöner ežero rytinėje pakrantėje esantis Bosau gyvenviečių arealas sausumos pusėje yra natūraliai apribotas galinės morenos. Ši vietovė yra žinoma visų pirma iš Helmold'o slavų kronikos². Archeologiniai tyrinėjimai buvo vykdyti Bosau kaimo apylinkėse Bischofswerder'io piliakalnio saloje, Möhlenkamp'o ir Klein Neudorf'o vietovėse (2 pav.)³. Akmens dirbiniai ir keramika rodo, jog Bosau apylinkėse žmonės gyveno jau akmens amžiuje.

Apibrėžtai problemai svarbiausia yra ištyrinėti gyvenviečių raida po Kristaus gimimo. Pirmiausia tu, kurios datuotos I-uoju amžiumi bei II-ojo amžiaus pradžia ir buvo pakrantėje netoli dabartinės kaimo bažnyčios. Nors ilgainiui pastatų liekanos buvo sunaikintos, gyvenvietės gyvavimo laikotarpį patvirtina gausiai randama keramika. Tik labai retos indų šukės Bosau kaimo apylinkėse yra skiriamos romėniškojo laikotarpio pabaigai - tautų kraustymosi periodui. Möhlenkamp'e buvo atrasti vėlyvojo romėniškojo - tautų kraustymosi periodo gyvenvietė ir kapinynas. Kapai dažniausiai degintiniai, negiliose duobėse, ir todėl ariant arba statant suardyti. Buvo rastas tik vienas griautinis kapas. Be gyvenvietės, tyrinėti buvo ir nekropoliai (3 pav.).

1 pav. Rytų Holšteinas, Vokietija.

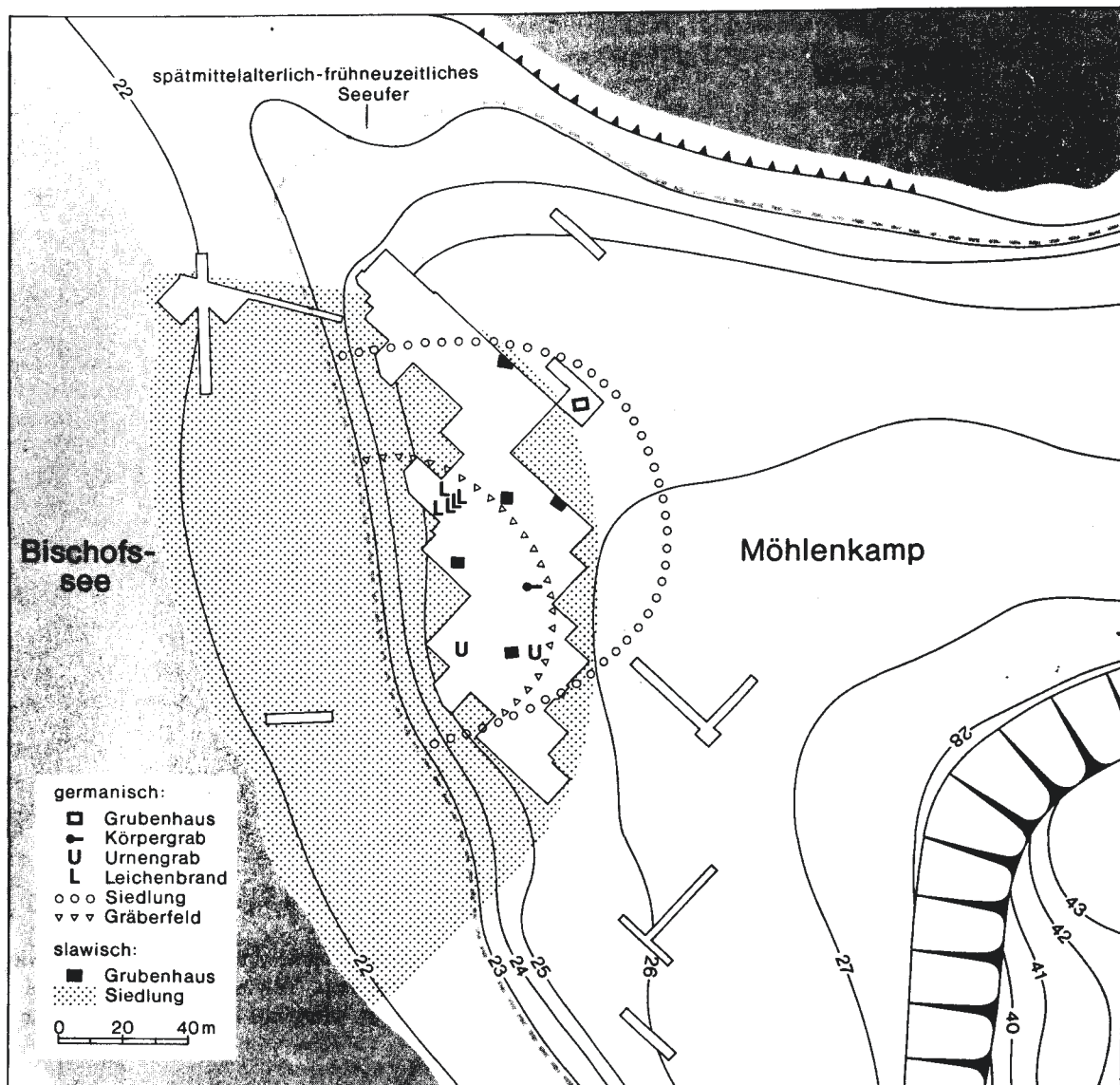

2 pav. Bosau gyvenviečių regionas, Vokietija. Apžvalginis žemėlapis. Kasinėjimai vyko: Bosau kaime, Bischofswarder'yje, Möhlenkamp'e ir Klein Neudorf'o kaime. Prieš 1200 m. Großen Plöner ežere vandens lygis buvo žemesnis už dabartinį; tuometinė kranto linija yra pažymėta plane (-1 m).

Labai reikšmingi yra tautų kraustymosi periodo radiniai sprendžiant gyvenviečių raidos tęstinumo ar jos pertrūkių klausimus. Möhlenkamp'o nekropolyje buvo laidojama dar V a., ir tai yra tvirtai įrodoma radiniais. Be degintinių kapų, buvo atidengti griautiniai, datuoti V a. I-ąja puse (4 pav.). Tai kapas apie 12-os metų mergaitės, kuri buvo palaidotaskobtiniame medžio karste gilioje duobėje. Kaip rodo turtingi radiniai, mergaitė turėjo priklausyti aukštesniojo visuomenės sluoksnio šeimai. Jai buvo įdėta virš 500 spalvotų karolių, dauguma jų buvo stikliniai, bet kiti iš gintaro ir molio. Vienas kaklo vėrinys buvo papuoštas 8 kirvio formos sidabriniais kabučiais ir mažais žalsvais karoliukais. Antrasis kaklo vėrinys padarytas iš gintaro karolių ir dvigubo disko ir kastuvo formos įspaudais dekoruotų sidabrinų paauksuotų kabučių. Krūtinės vėrinys iš šimtų karoliukų buvo sutvirtintas dviem kryžiaus formos bronzinėmis segėmis. Prie juostos mergaitė nešiojo bronzos viela apipintą miško riešutą, peilį ir geležinį raktą.

Kiti tautų kraustymosi laikotarpio radiniai, kaip jau minėta, Bosau yra reti. Archeologiškai negalime patvirtinti nė vienos apie V a./V a.pr.-VIII a. pr. datuotos gyvenvietės.

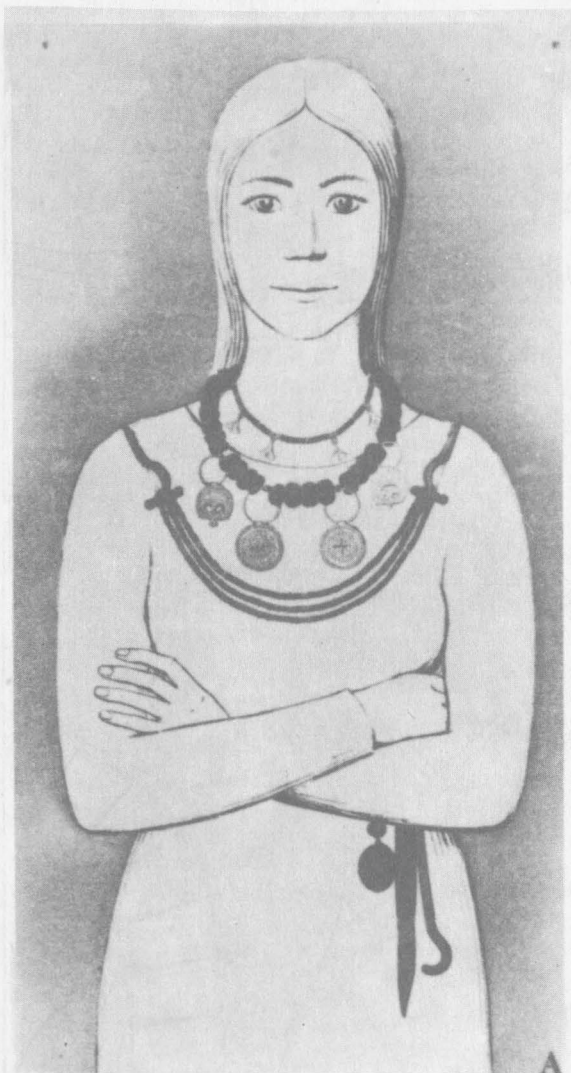
Vienintelis gyvenviečių tęstinumo, iki pasirodant VIII a. pr. slaviškos gyvenvietės, įrodymas yra F.- R. Averdieck'o (Kylis) atliktos žiedadulkių analizės duomenys. Jie rodo, kad Bosau apylinkėse buvo vedamas javų ūkis, bet nėra pakankamai pagrįsti. Čia VI ir VII a. galėjo gyventi nedidelė germaniškos kilmės žmonių grupė.

3 pav. Bosau gyvenviečių regionas, Vokietija. Tyrinėjimų vieta Möhlenkamp. Germanų gyvenvietė su kapinynu ir slavų gyvenvietė. Užtvėnkus Großen Plöner ežerą apie 1200 m. kai kurios radimvietės buvo suardytos. (Plane - germaniški: ➡ - žeminė; ● - griautinis kapas; U - urnoje; L - degintinis kapas; ○ - gyvenvietė; ▼ - kapinynas. Slaviški: ■ - žeminė; ☞ - gyvenvietė.

Javų žiedadulkių kreivė vėl žymiai pakyla VIII ir IX a. Šis pakilimas, be abejonių, yra sietinas su naujai atėjusiais į šį kraštą slavų kilmės gyventojais. Tikėtina, kad abi gyventojų grupės Bosau gyveno viena šalia kitos. Turimi duomenys neleidžia daryti išvados, jog nedidelė "reliktinių germanų" grupė tuoj po slavų atėjimo išsikraustė, buvo išvartyta arba šios "naujos" gyventojų grupės asimiliuota.

Įrodymai, kad slavų gyvenvietės būta, yra įvairiapusiai. Jau pats vietovardis Bosau A.Schmitz'o (Kylis) teigimu yra kilęs iš slaviško asmenvardžio. Pirmosios slaviškos gyvenvietės branduolys buvo dar matomi Bischofswarder'je buvusios pilies lėkšti pylimai. Großen

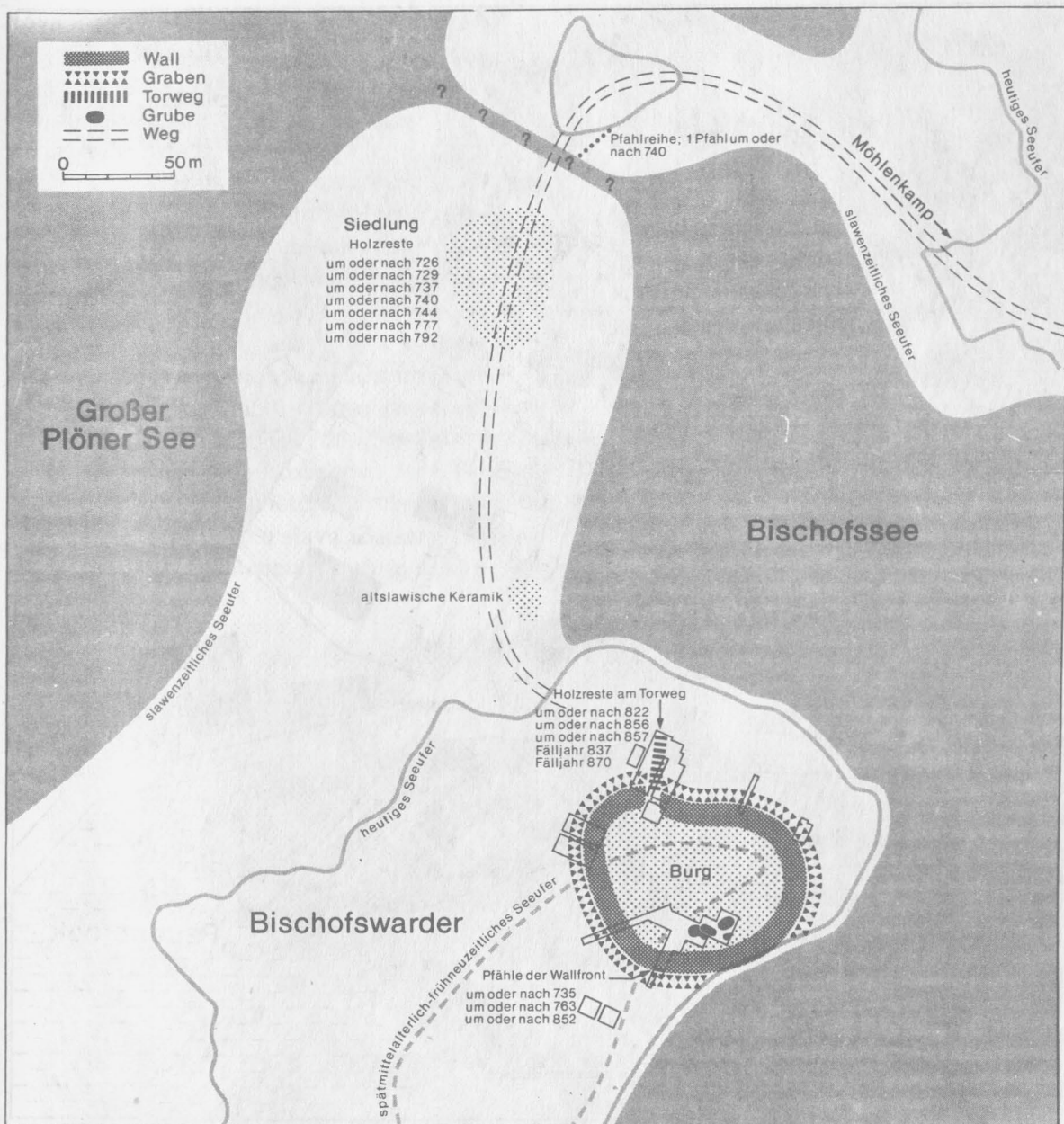

4 pav. Bosau regionas, Vokietija. Tyrinėjimų vieta Möhlenkamp. Vėlyvasis germaniškas griautinis kapas. Merginos kostiumo rekonstrukcija. V a.

Plöner ežere slavų laikais vandens lygis buvo žemesnis apie 1 m., dėl to dabartinė sala buvo didesnė ir jungėsi su krantu. Kasinėjimų metu buvo identifikuota ankstyvoji slaviška apskrita pilis su pylimu ir grioviu (5 pav.). Pilies vidus buvo padrikai užstatytas daugeliu žeminių, tarp kurių buvo dirbtuvės, skirtos metalo liejimui, kaulo ir rago apdirbimui. Medžio liekanos biologui D.Echstein'ui (Hamburgas) leido pilies liekanas datuoti dendrochronologiniu metodu. Ji įkurta VIII-me amžiuje. Bischofswarder'io pilis tikrai gali būti identifikuota kaip pagrindinė ankstyvųjų slavų pilis prie Großen Plöner ežero. Ji buvo palikta vėliausiai apie 900 metus - greičiausiai dėl Olsburg'o prie Plön'o - tai aiškinama svarbiausio centro prie Plöner ežero persikėlimu.

Į vakarus nuo Bosau pilies slavai pastatė medinių statinių gyvenvietę. Šios gyvenvietės liekanos šiandien dėl pakilusio vandens yra po vandeniu.

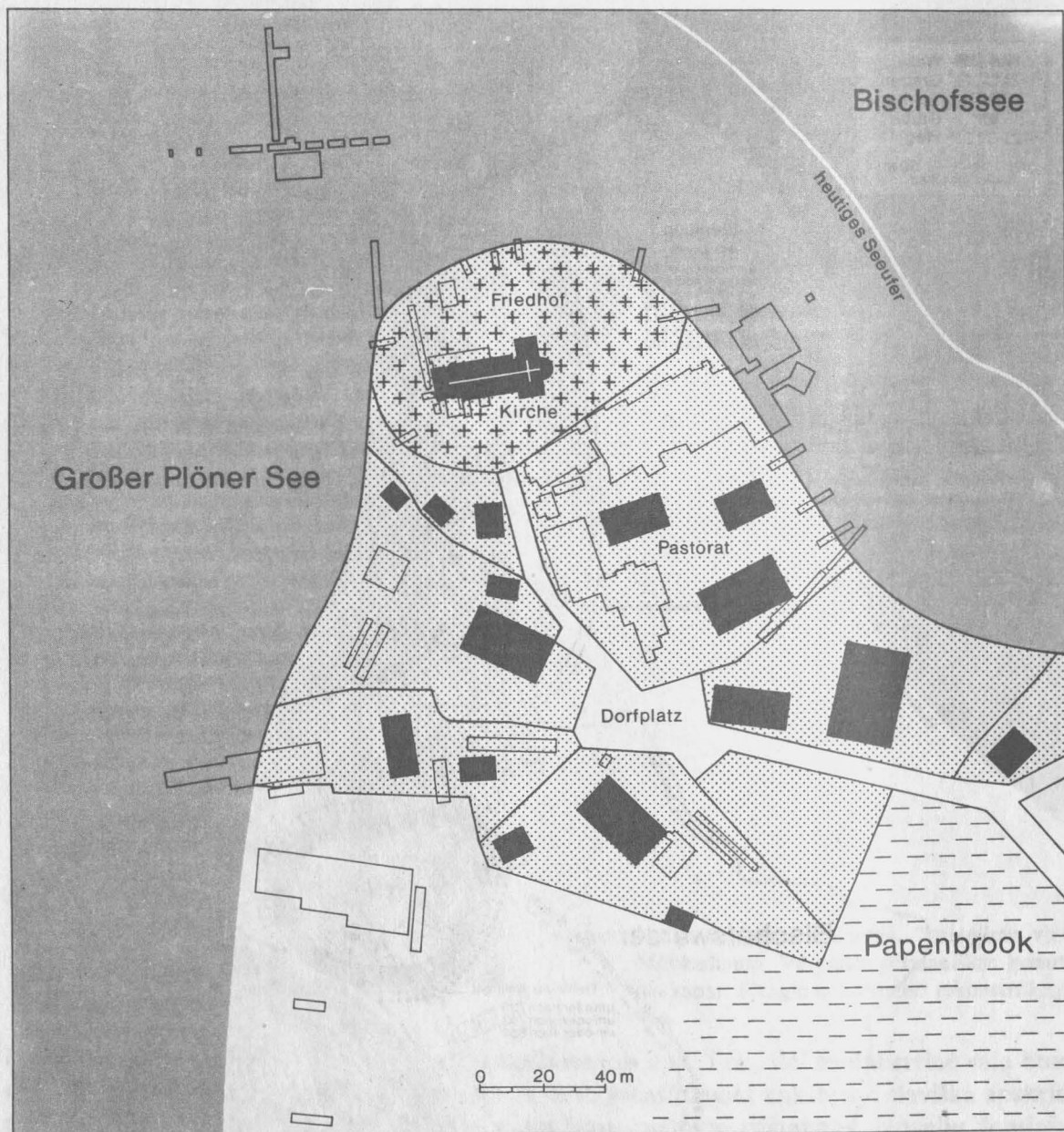
Vėlyvesnė slavų gyvenvietė po dabartine Bosau bažnyčia ar šalia jos yra datuojama ankstyvuoju slaviškuoju periodu sprendžiant tik iš nedaugelio radinių. Tačiau viduriniajame ir ypač vėlyvajame slaviškajame laikotarpyje ji buvo labai reikšminga. Šiam laikotarpiui, nuo X iki XII a., priklauso daugelis žemėn įgilintų namų, kurių dalis buvo apšildoma kampe

5 pav. Bosau regionas, Vokietija. Tyrinėjimų vieta Bischofswarder. Ankstyvoji slavų pilis ir gyvenvietė. Plane parodyta kranto linijos kaita (slaviškojo laikotarpio ežero krantas; vėlyvųjų viduramžių - naujųjų laikų; dabartinis ežero krantas) ir dendrochronologinio medienos datavimo rezultatai.

esančiomis krosnimis ir buvo skirti gyventi. Svarbus yra teiginys, jog vėlyvoji slavų gyvenvietė užėmė visą kalvą, ant kurios vėliau buvo pastatyta bažnyčia.

Trečioji slavų gyvenvietė - Mühlenkamp - yra atviroje vietovėje į rytus nuo piliakalnio. Ji buvo, kaip ir pilis, įkurta VIII a. ir egzistavo mažiausiai iki XII a. Ir šioje gyvenvietėje rasta padrikai išdėstytų žeminių, kurios buvo naudojamos kaip gyvenamieji namai ir dirbtuvės (žr. 3 pav.). Ši gyvenvietė gali būti identifikuojama su Helmold'o iš Bosau paminėtu Dulzaniza priešpiliu.

6 pav. Bosau regionas, Vokietija. Tyrinėjimų vieta Bosau kaimas, naujųjų laikų situacija. Kaimo planinė struktūra mažai pasikeitusi nuo XIII amžiaus.

Toliau į šiaurę, prie Vieser'o ežero pakrantės, gyvenviečių geografinių paieškų metu yra lokalizuota dar viena, pagal atsitiktinius radinius vėlyva, slavų gyvenvietė.

Gali būti, kad tai šaltiniuose paminėtas Albersdorf. Kadangi ten nebuvo jokių kasinėjimų, gyvenvietės struktūra ir tikslus amžius kol kas neaiškūs.

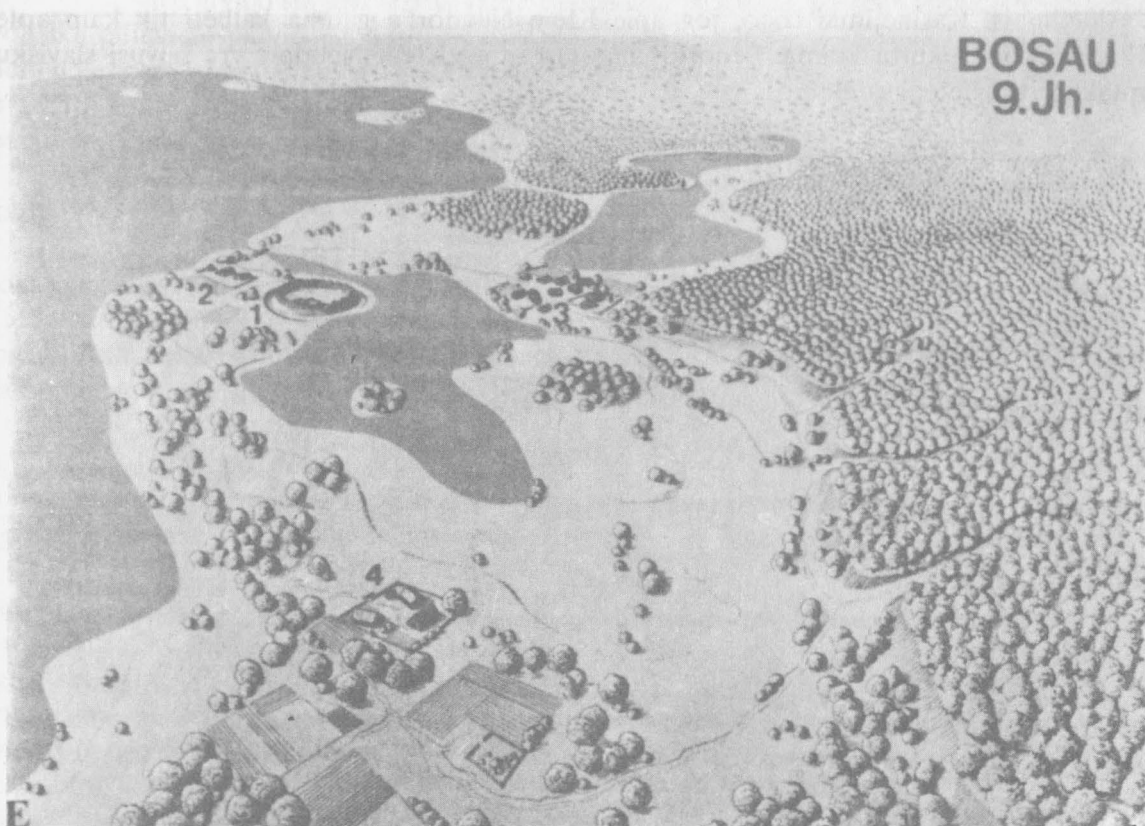
Vokiečių kolonizacijos laikotarpiu (XII a.) Bosau tebestovėjo mažiausiai dvi neįtvirtintos slavų gyvenvietės, - vėlesnio bažnytkaimio vietoje ir Möhlenkamp'o vietovėje.

Ankstyvaisiais viduramžiais Bosau įvyko reikšmingos permainos. Ankstyvas bažnyčios susidomėjimas šiuo kraštu yra paliudytas kronikininko Helmold'o. Šis praneša, jog karalius Otonas Didysis (Otto der Große) pasirengęs įkurti Oldenburgo vyskupystę, kuri buvo pa-

dovanota Bosau vyskupui. Tačiau tai turbūt reikšmingiau nepakeitė gyvenvietės struktūros. Ši turėjo būti palikta nuo XII a. vidurio, o vėlesni jos sluoksniai priklauso jau vokiečių kolonizacijos Rytų Holšteine laikotarpiui. 1150 m. Vicelin, kuris prieš metus buvo paskirtas atnaujintos vyskupystės vyskupu, vėl gavo Bosau kaimą. Čia, pirmosios slaviškos gyvenvietės viduryje, jis pradėjo statyti bažnyčią. Dabartinės bažnyčios senojoje navoje išliko šio statinio reliktas. Kasinėjimų ir architektūrinių studijų metu F. Konerding'o (Kylis) buvo vienareikšmiai nustatyta, jog Vicelin buvo suplanavęs statyti apskrito plano bažnyčią, kuri galbūt dėl šios statybos iniciatoriaus mirties 1154 m. liko nebaigta. Vicelin'o įpėdinio pabaigtą statinį sudarė senoji dabartinės navos ir chorų dalis bei apskritas vakarinis bokštas.

Šių bažnyčių statybos metu senosios slavų gyvenvietės centras buvo padalintas į dvi dalis – į šiaurę nuo bažnyčios ir į pietus. Pagal keramikos radinius šiaurinė vokiečių-slavų gyvenvietės dalis yra buvusi reikšmingesnė.

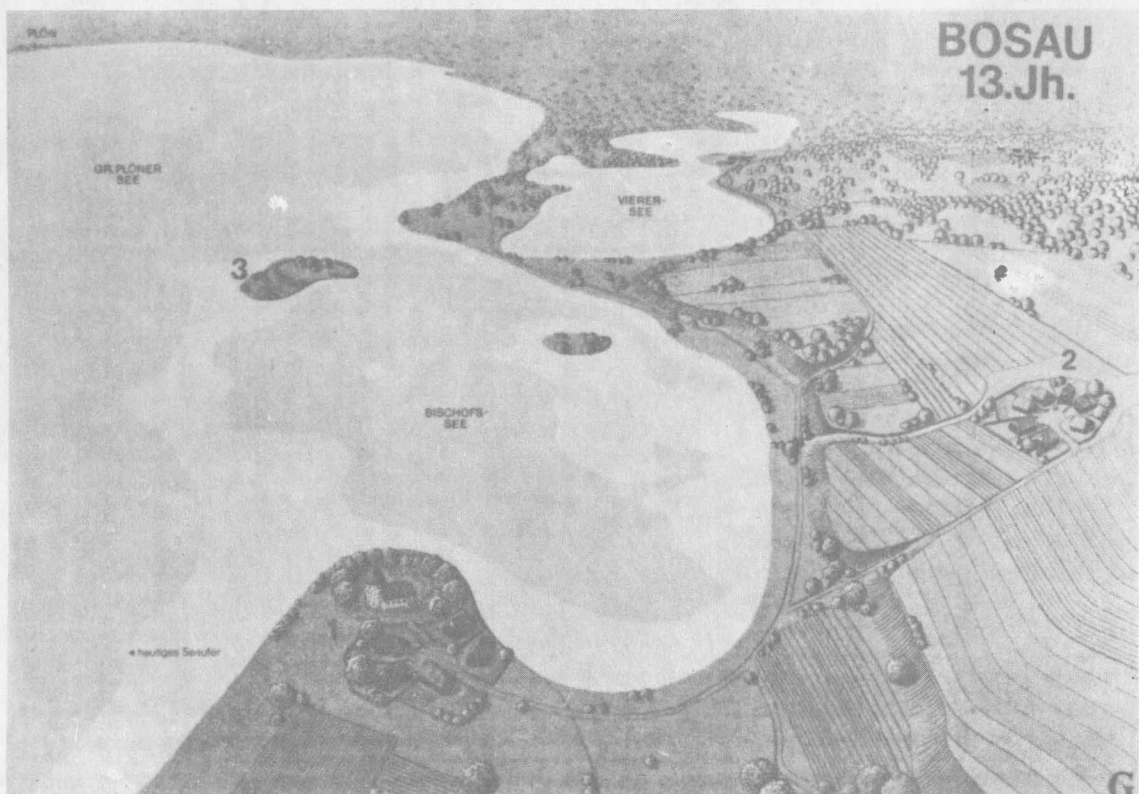
XII a. kaimo ribose buvo naudota slaviška ir vokiška keramika; kartais ji yra tose pačiose radimvietėse. Tai rodo, jog tuo metu abi etninės grupės galėjo gyventi drauge. XII a. ir Möhlenkamp toliau tebebuvo slaviška gyvenvietė. XII a. ir apie 1200 m. vokiečių gyventojų keramika kaimavietėje skyrėsi. Iš šių radinių yra aišku, jog vokiečių gyvenvietė buvo didesnė už jų pirmtakų slavų. Žymiai ji išaušo šiaurinėje ir ypač pietinėje pusėse. Dėl žemės darbų kaime iš gyvenvietės pastatų nedaug kas teišliko.

7 pav. Bosau regionas, Vokietija. Bosau IX amžiuje, rekonstrukcijos bandymas. 1 - slavų pilis Bischofswarder'yje; 2 - slavų gyvenvietė į šiaurės vakarus nuo pilies; 3 - slavų gyvenvietė Möhlenkamp'e (Dulzamza?); 4 - slavų gyvenvietė šalia dabartinės Bosau gyvenvietės.

XIII a. pr. (1221 m.) netoli Plön'o ir kitose vietose prie ežero pradėjo statyti malūnus. Dėl to pakilo Großen Plöner ežero vandens lygis, kuris tapo 2,5 m aukštesnis, negu buvo slavų gyventu laiku. Didelė krašto dalis liko po vandeniu, kaip ir senoji apleista slavų gyvenvietė, buvusi į vakarus nuo tuometinės pilies. Vėliau, XIII a. pr., Möhlenkamp'o gyvenvietė buvo palikta. Aplink bažnytkaimį taip pat įvyko dideli pakitimai. Gyvenvietė į šiaurę nuo bažnyčios dėl kylančio vandens buvo palikta, ir kaimas galiausiai persikėlė į pietus nuo bažnyčios, t.y. į dabartinę kaimavietę (6 pav.). Nuo to laiko Bosau gali būti charakterizuojamas kaip apskritiminio plano, akligatvinio charakterio kaimas. Slaviškos keramikos, datuojamos XIII a., nėra, randami tik pilkšvai išdegti puodai apvaliais dugnais ir ąsočiai. Tačiau tai neliudija, kad gyvenvietėje negalėjo būti nė vieno slavų gyventojų, radiniai rodo tik keramikos pasikeitimą. Labiau tikėtina, jog mažiausiai dar XIII a. slavai čia gyveno. Jų galutinis įsiliejimas į vokiečių etninę grupę turėjo įvykti tik vėlyvaisiais viduramžiais.

Pakilus vandens lygiui Großen Plöner ežere, prapuolė ne tik senųjų kaimavičių apylinkės, bet ir didelė dalis laukų, buvusių šalia kaimo. Nuo XIII a. arimai plėtėsi vis toliau ir toliau į šiaurės rytus. Galiausiai pasirodė tikslinga apgyvendinti vietovę arčiau dirbamos žemės. Taip per 1,5 km nuo Bosau buvo įkurtas Klein Neudorf'o kaimas. Kaimo forma su aplink išsidėsčiusiais kiemais ir neapstatytu viduriu buvo tokia pat kaip Bosau. Dabartiniame Klein Neudorf'o kaimo plane trūkstamos sodybos gali būti atsektos fosfato analizės metodu ir kasinėjimais. Kasinėjimai rodo, jog apie Klein Neudorfą galima kalbėti tik kaip apie XIII a. pradžioje įkurtą kaimą. Senosios hipotezės, jog Klein Neudorf yra buvusi slaviškų pirmtakų gyvenvietė, atmetamos.

8 pav. Bosau regionas, Vokietija. Bosau XIII amžiuje (po užtvankimo malūnų užtvankomis), rekonstrukcijos bandymas. 1 - bažnyčia ir Bosau kaimas; 2 - Klein Neudorf'o kaimas; 3 - Bischofswarder su senosios slavų pilies pylimo liekanomis.

Reziumuojant galima teigti, kad Bosau apylinkėse buvo ilgalaikė gyvenvietė, kuri egzistavo nuo vėlyvųjų germaniškų laikų, o slaviškajame periode perėjo į vokišką gyvenvietę. Du gamtinės aplinkos ir gyvenviečių topografijos rekonstrukcijos nuo IX iki XIII a. pasiūlymai (7,8 pav.) rodo didelius Bosau struktūros pasikeitimus nuo ankstyvųjų slaviškųjų laikų iki ankstyvųjų vokiškųjų laikų - ankstyvųjų viduramžių.

Futterkamp'o gyvenviečių kompleksas

Skirtingai nuo Bosau, kur, išskyrus slaviškąjį piliakalnį, buvo tyrinėtos tik neįtvirtintos gyvenvietės (be virš žemės matomų pėdsakų), Futterkamp'o komplekse kalbama apie 3 viduramžių piliavietes - Hochborre, Klein Schlichtenberg ir Groß Schlichtenberg, - kurios dar gerai pastebimos kraštovaizdyje, ir apie Gut Futterkamp. Šios keturios vietovės yra drėgnose pievose, kurios apsuptos moreninių gūbrių. Per kraštą teka dabar sureguliuota Mühlenau upė, kuri įsilieja į lagūninį ežerą Schlendorfer Binnensee, susisiekiantį su Baltijos jūra. Atstumas nuo šiauriausios Hochborre vietovės iki Gut Futterkamp'o pietiniame pakraštyje sudaro tik apie 1,5 km. Apie vidurį tarp šių dviejų yra Klein ir Groß Schlichtenberg (9 pav.).

Tyrinėjimų pradžioje buvo manoma:

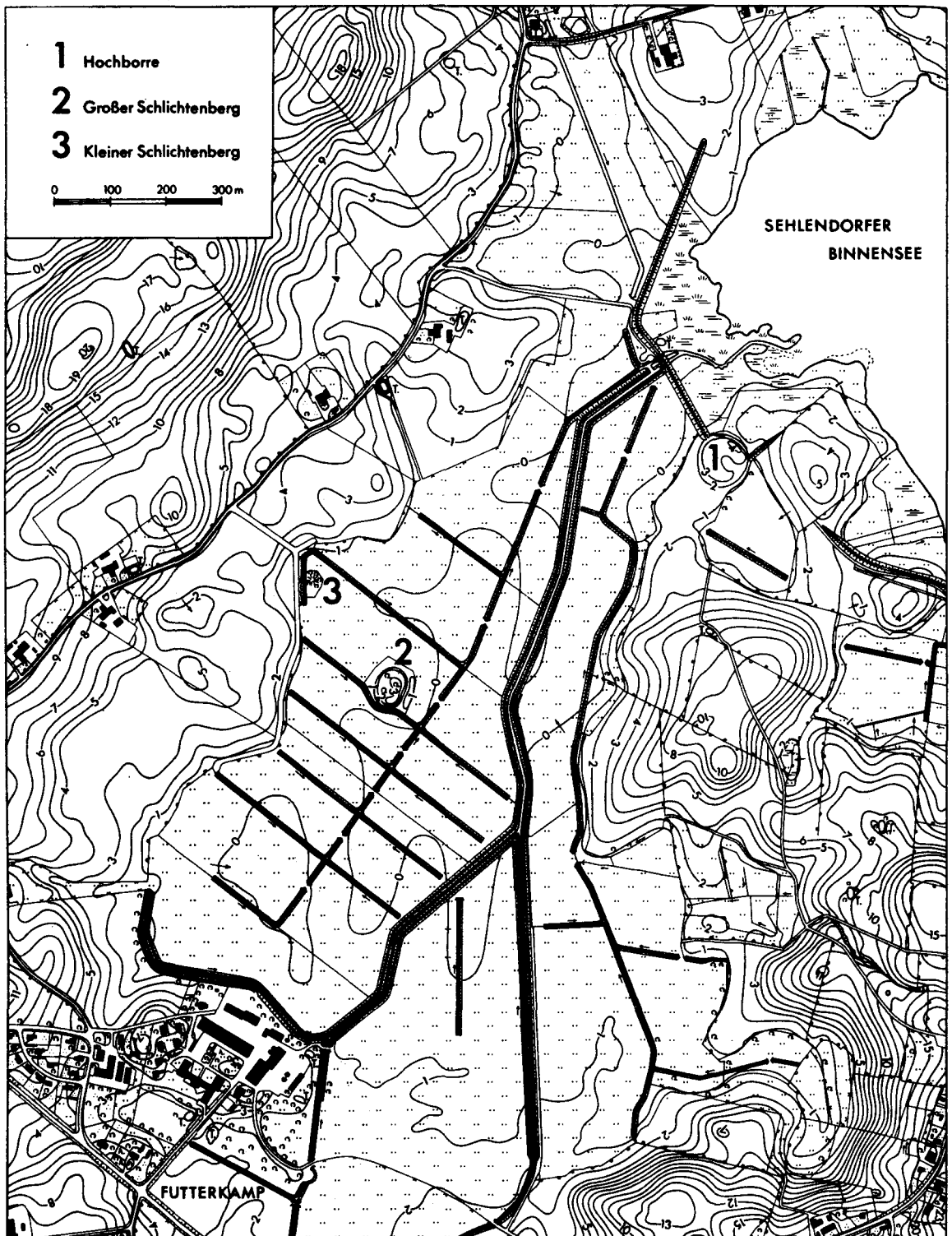
1) jog tarp grynai slaviško piliakalnio Hochborre ir vokiečių pilies yra tęstinumas; 2) jog vokiška piliavietė patvirtina tęstiną evoliuciją nuo ankstyvųjų vokiškųjų laikų Mote (Klein Schlichtenberg) per vėlyvųjų viduramžių Curia (Groß Schlichtenberg) iki naujųjų laikų pradžios Futterkamp'o dvaro. Abi hipotezės visų pirma archeologinių kasinėjimų gali būti paneigtos⁴.

Seniausi neolito radiniai iš šių apylinkių negali būti palikti be dėmesio. Nuo megalitinių kapų iki radinių gyvenvietėse - visa tai sudaro platų akmens amžiaus kultūros spektrą.

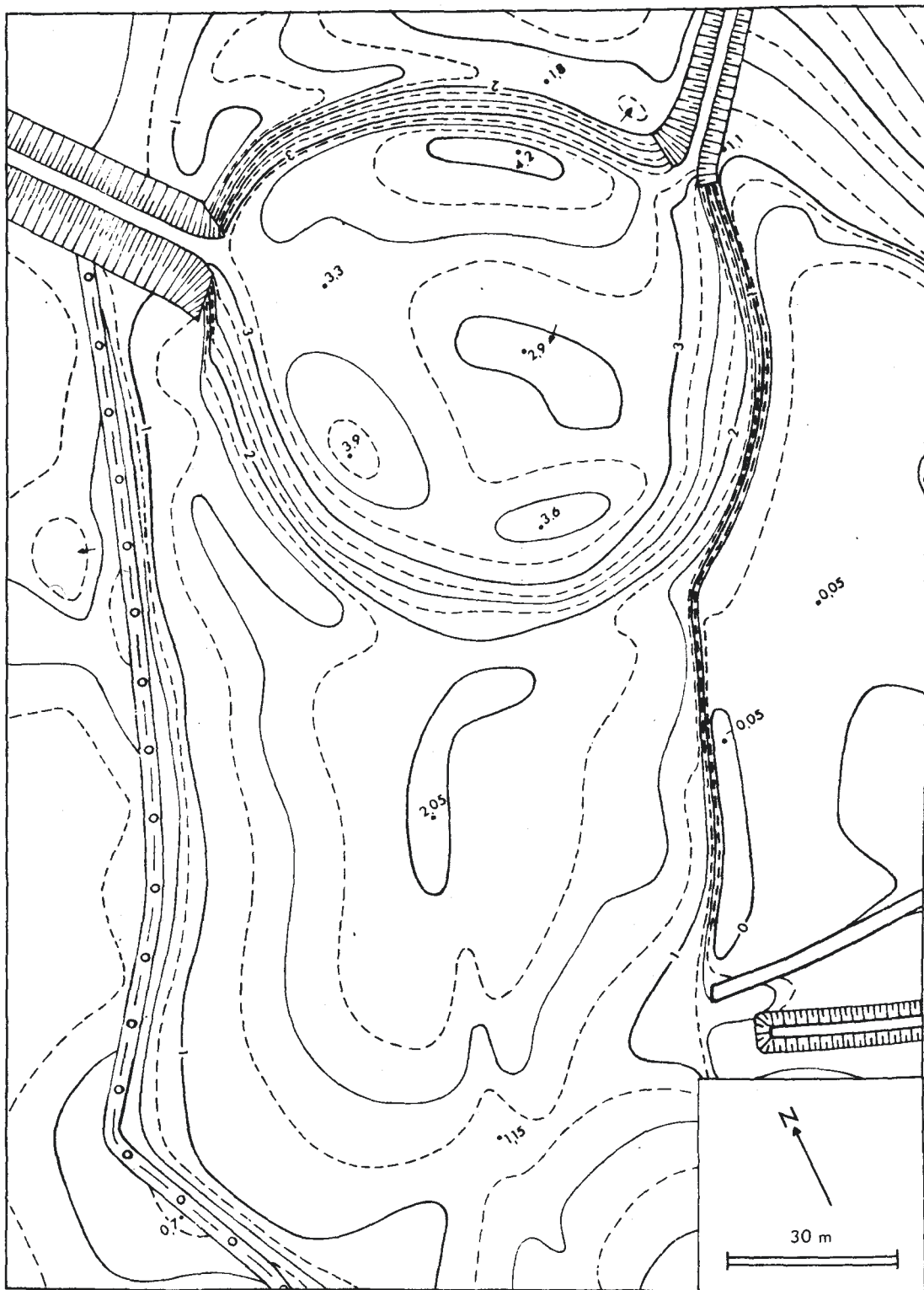
Geležies amžiui atstovauja tik atskiri atsitiktiniai radiniai (4 šukės), kurie priklauso romėniškajam periodui. Taigi gali būti atmetama tikimybė, kad gyvenama čia buvo ilgą laiką. Tačiau šukės rodo, jog apylinkėse yra buvę romėniškųjų laikų gyvenviečių. Priešingai, nėra jokių žymių apie tautų kraustymosi laikotarpio gyvenvietes. Keli sedimentacijos pavyzdžiai radiometrinei analizei iš Groß Schlichtenberg'o griovio (pagal H. Willkomm'ą, Kylis) dėl užterštumo arba kitų klaidų pateikia labai netikslią datą - daug ankstyvesnę. Labai gausūs radiniai šį datavimą vienareikšmiai pripažįsta klaidingu. Į klausimą, ar egzistavo prieš pat slavų kolonizaciją - apie 700 m. arba VIII a. pr. - germaniškos populiacijos reliktas, kalbant apie Futterkamp'o apylinkes, reikia atsakyti negiamai.

Vienintelė slavų pastatyta pilis tyrinėjamame regione yra Hochborre (10 pav.). Kadangi žvalgomųjų inžinerinių kasinėjimų metu gauta medžiaga negali atsakyti į daugelį klausimų, tvirtinama, jog pilis buvo įkurta ankstyvojoje slavų gyvenvietės Rytų Holšteine fazėje (greičiausiai tuoj po 700 metų). Kartu su lygiagrečiais gyvenvietės kultūrinio sluoksnio horizontais buvo išskirtos 5 pylimų statybos fazės. Jie atskirai negali būti datuojami, nes radiniai patvirtina gyvenvietės egzistavimą iki vėlyvųjų slaviškųjų laikų - ypatingai ilgą šiam regionui tęstinumą. Slaviškosios Hochborre gyvenvietės egzistavimo pabaiga archeologiškai lieka tiksliai neužfiksuota. Neaišku, ar per šį ilgą laikotarpį gyvenvietė buvo ištuštėjusi.

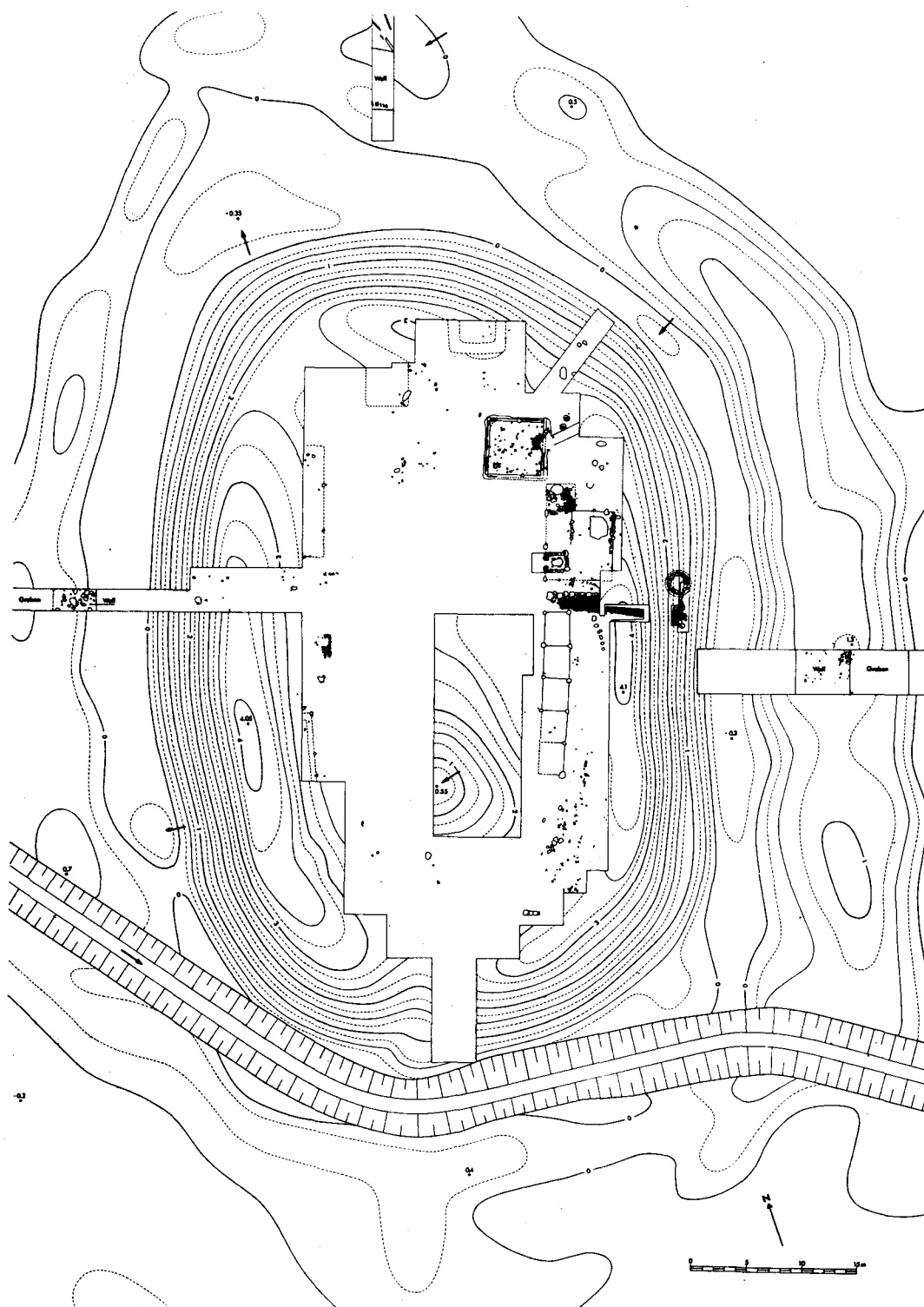
Hochborre slavų laikais turėjo būti svarbi pilis. Tai liudija ilgas jos gyvavimo laikotarpis ir ypatingai palanki jos padėtis. Ji buvo krašto gilumoje, ant Schlendorfen lagūninio ežero, susisiekiančio su Baltijos jūra, kranto. Šiaurinėje pusėje galima tikėtis buvus uostą; pietinėje yra buvęs priešpilis.

9 pav. Futterkamp'o gyvenviečių regionas, Vokietija. Tyrinėjimų vieta Mühlenu žemuma. Topografinis žemėlapis (pagal vokišką žemėlapi M 1:5000).

10 pav. Futterkamp'o regionas, Vokietija. Tyrinėjimų vieta Hochborre. Topografinis planas.

11 pav. Futterkamp'o regionas, Vokietija. Tyrinėjimų vieta Groß Schlichtenberg. Apžvalginis senosios XIII a. gyvenvietės piliakalnyje žemėlapis.

Neabejotina, kad piliakalnis priklausė Lütjenburg'o žemei ("terra" Lütjenburg), vienai iš apskričių, kuri ankstyvojoje iš vakarų slenkančios kolonizacijos fazėje XII a. buvo palikta slavų. Vokiški vietovardžiai rodo, jog po vokiečių fogto įsikūrimo šalia esančiame Lütjenburg'e slaviškosios gynybinio pobūdžio gyvenvietės čia nebegalėjo būti. Tai pirmą kartą paliudyta 1197 m. Hochborre turėjo būti apleista vėliausiai XII a. antrojoje pusėje. Tačiau radiniai neišskiria ir ankstyvesnės gyvenvietės pabaigos - apie 1100 metus.

Sprendžiant iš Hochborre piliakalnio ir priešpilio, lieka tvirtinti, jog Futterkamp'o apylinkėse jokių įrodymų apie slavų gyventojus neturime. Negausios apytikriai XI-XII a. priklausančios vėlyvosios slaviškos keramikos šukės iš Groß Schlichtenberg'o ir Klein Schlichtenberg'o neįrodo, kad ten gyventa ilgą laiką. Kiti slaviškosios kilmės radiniai nėra žinomi. Vargu ar vienos pievos vardas (Wensien) ir 2 į rytus nuo Hochborre patvirtinti vietovardžiai (Kemnelin ir Preetz) žymi čia gyvenus slavus. Artimiausiose Futterkamp'o apylinkėse kapinynas kol kas nežinomas; tik apie 2,5 km į vakarus nuo Hochborre Spornlage yra vienas nedatuotas slaviškas nekropolis su mažiausiai 53 pilkapiais.

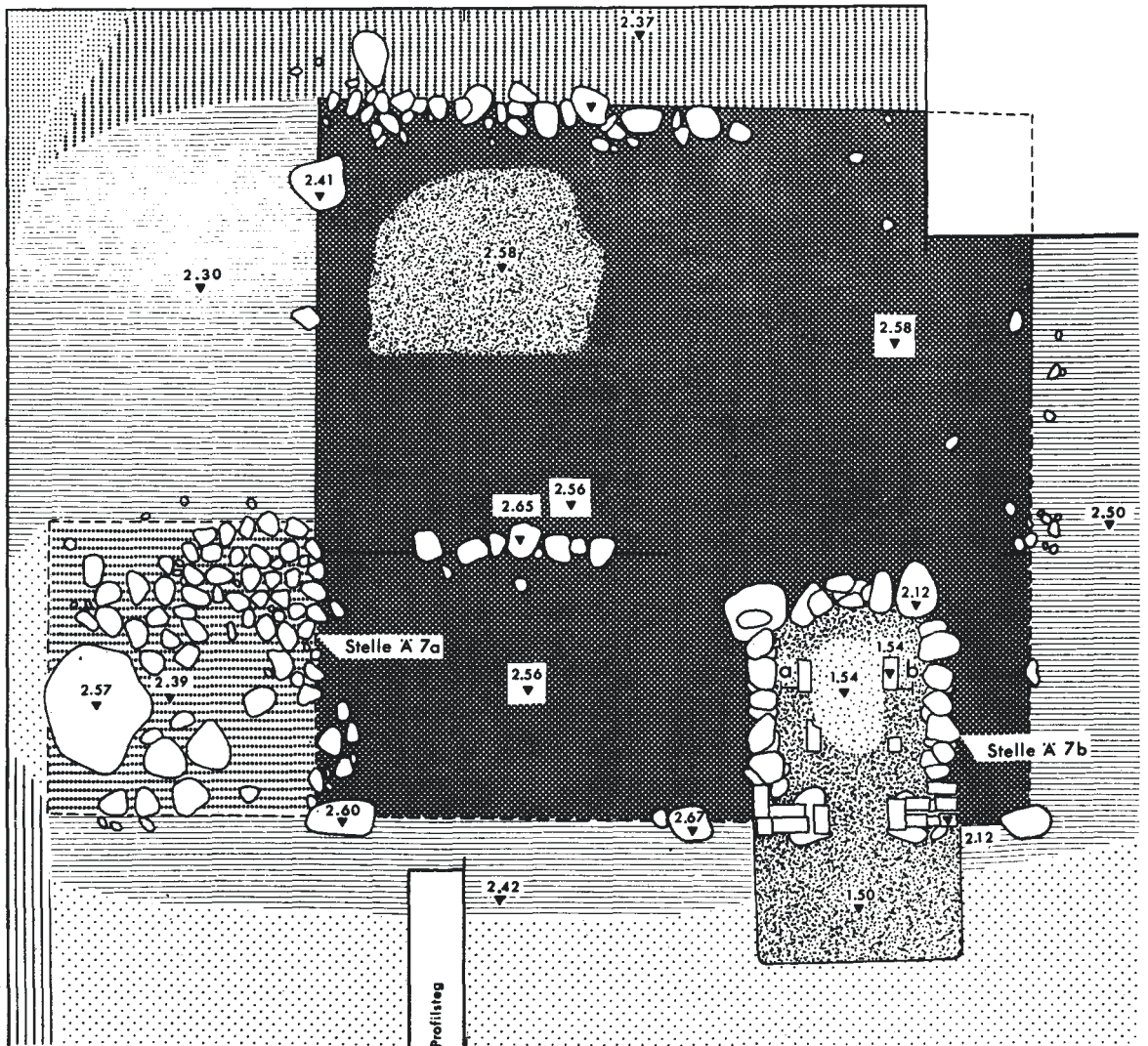
Groß Schlichtenberg'e (11 pav.) buvo išskirtos dvi vokiškosios gyvenvietės fazės, kurios priklauso XIII a. (gali būti ir šimtmečiu vėlyvesnės ar ankstyvesnės). Futterkamp'o apylinkės priklauso kraštui, kuris po 1138-1139 m. nusiaubimo buvo naujai apgyvendintas. Tik nuo apytiksliai 1200 m., jau 1197 m. įsikūrus Lütjenburg'o vaitystei, galima kalbėti apie intensyvią vokiečių kolonizaciją Futterkamp'e. Pirmosios vokiškosios įtvirtintos gyvenvietės Groß Schlichtenberg'e įkūrimas archeologiškai gali būti datuojamas apie 1200 m. Šie duomenys paremti dendrochronologiškai nustatyta data "apie arba po 1207 m."

Vokiečių įsikūrimo pradžia šiame regione siejasi su Groß Schlichtenberg'o struktūra. Aiškiai pastebima, jog ankstyvieji nausėdai per trumpą laiką norėjo kiek įmanoma mažesnėmis darbo sąnaudomis įrengti pylimu ir grioviu įtvirtintą kompleksą, kuris būtų tinkamas gintis ir priimti kuo daugiau žmonių. Natūralios kalvos viršūnė be didesnių vietovės lyginimo darbų buvo panaudota gyvenvietei. Jos maksimalus plotas sudarė apie 90x65 m. Simetriškas vidaus apstatymas stačiakampiu, turinčiu didelį laisvą vidaus kiemą, rodo, kad gyvenvietė buvo sąmoningai suplanuota. Planas atitinka vėlesnes naujųjų laikų šio regiono dvaravietes ir yra, bent jau Rytų Holšteine, ankstyviausias paliudytas šio – dvaraviečių – tipo pavyzdys. Išvaizdžiausias pastatas (12 pav.) yra buvęs rytinėje dalyje; pagal aptiktą iš lauko pakuriamą kūrenimo įrenginį (krosnį) bei sprendžiant iš kitų radinių, šio namo gyventojų aukštesnė socialinė padėtis yra akivaizdi. Ėinklai ir žirgo apranga pabrėžia komplekso karinį charakterį, be to, radiniai taip pat patvirtina prekybos ir amatų vystymąsi. Gyvulių kaulai ir botaninės liekanos pateikia informaciją apie gyventojų ūkinę veiklą ir apie jų mitybą (analizę atliko C.Candea, D.Heinrich ir F.-R.Averdieck - visi iš Kylio).

Nepaisant to, kad gyvenvietė yra apibrėžta kaip kolonizacijos laikų feodalo sodyba, jos savininkų galybė neturėjo siekti vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų laikų. Viduramžių vietovardžio Groß Schlichtenberg pirminė prasmė gali būti "didelis kalnas". Tai yra, be abejo, seniausia vokiška įtvirtinta gyvenvietė tyrinėtame regione ir lieka, įskaitant ir seniausią periodą, iki pat XIV a. šiame krašte vienintelė.

Į pietus esančiame Blekendorfo kaime tuoj po 1227 m. buvo pastatyta bažnyčia. Galima manyti, kad Blekendorfo ir senoji Groß Schlichtenberg'o gyvenvietės XIII a. buvo sujungtos "villa et curia" ryšiais.

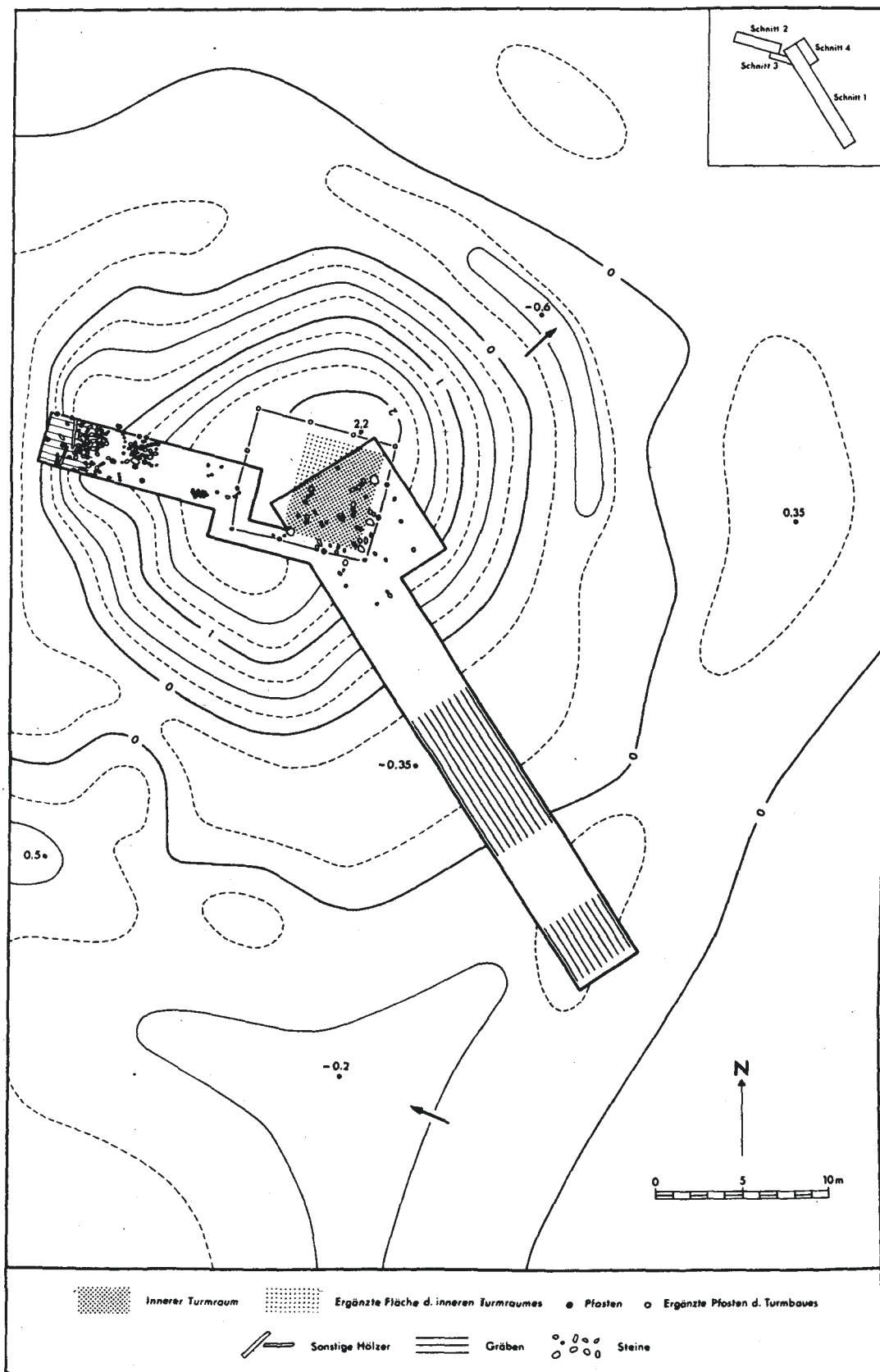
Anksti įkurti kaimai Kaköhl ir Rathlau bet koku atveju priklausė parapijai. Galima tvirtinti, kad Futterkamp'o regione kitos neįtvirtintos gyvenvietės galėjo būti nežinomos. Apie vėlesnį vystymąsi Futterkamp'o regione čia nebus smulkiau kalbama. Tačiau turi būti

12 pav. Futterkamp'o regionas, Vokietija. Tyrinėjimo vieta Groß Schlichtenberg. Senoji gyvenvietė piliakalnyje. Gyvenamasis XIII a. namas su šildymo įrenginiu (krosnimi). M 1:50.

paminėta, kad pagal archeologinius duomenis XIII a. pradžia datuota gyvenvietė Motte Klein Schlichtenberg pasirodė esanti gerokai jaunesnė (13 pav.); pagal dendrochronologinį datavimą ji buvo pastatyta XIV a. antrojoje pusėje.

Priešingai pradinėi hipotezei, viduramžių vokiškosios pilys rodo dviejų kompleksų, kurie buvo sujungti tik viduramžiams baigiantis, vystymąsi. Pirmoji apie 1200 m. įkurta gyvenvietė Groß Schlichtenberg, atrodo, savininkui pasikeitus, apie 1300 m. buvo visiškai naujai įkurta. Įtvirtinimai smarkiai perstatyti ir gyvenvietės plotas sumažintas. Galima pasakyti, kad vėlesnėje Futterkamp'o dvaravietėje gyvenvietė buvo įkurta prieš pat 1400-uosius arba 1400 metais. Lygiagrečiai šitam kompleksui 1356-1357 m. atsirado Klein Schlichtenberg'o gyvenvietė, kuri netrukus (greičiausiai 7-ame arba 8-ame XIV a. dešimtmetyje) buvo panaudota kaip vokiečių rezidencija kadaise slaviškos gyvenvietės Hochborre piliakalnyje vietoje. Šis antrasis rezidencinis kompleksas buvo pavaldėtas 1478 m. Futterkamp'o savininko ir veikiausiai tuoj po to panaudotas gyvenvietei. Taigi maždaug nuo 1500 m. Futterkamp'o regione liko tik Futterkamp'o dvaravietė.⁵

13 pav. Futterkamp'o regionas, Vokietija. Tyrinėjimų vieta Klein Schlichtenberg. Bendras planas mažojo piliakalnio (Motte tipo), dendrochronologiškai datuoto 1356-1357 m.

Rytų Holšteino apgyvendinimo istorija nuo romėniškojo laikotarpio iki VIII a. (kai kurios pastabos)

Rytų Holšteino regionas jau romėniškajame laikotarpyje buvo gana tankiai gyvenamas. Tą rodo aptikti kapinynai su degintiniais kapais, gyvenvietės ir įtvirtinimai Liubeke.⁶

Nuo IV a., dėl germanų genčių kraustymosi, gyvenvietės ir kapinynai sutinkami rečiau. Vėliau, V, VI ir VII a., atrodo, didelė dalis krašto buvo negyvenama.⁷ Archeologiniai įrodymai, kad čia buvo gyvenama, yra labai menki. Bosau apylinkėse kapų radiniai rodo iki V-VI a. buvus vieną gyvenvietę. Gyvenviečių tęstinumo iki slavų kolonistų atėjimo VIII a. pr. prielaida visų pirma pagrįsta archeobotaninės analizės duomenimis. Futterkamp'o apylinkėse nėra žinomi jokie tautų kraustymosi laikotarpio gyvenviečių pėdsakai. Vėlesnė slavų genties vagrijų svarbiausia pilis Starigard - Oldenburg galėjo vėl tapti vėlyvąja germaniška gyvenviete.⁸ Be to, Oldenburg'o keramikos ypatumai rodo galimus ryšius su vėlyvaisiais germanais. Antje Schmitz įrodo, kad slavai perėmė germaniškus vardus, visų pirma vandenvardžius, o tai rodo, jog slavai ir germanai, slavams atsikėlus į Rytų Holšteiną, turėjo tiesioginių kontaktų. To įrodymas yra kraštovardis Wagrien ir slaviškas genties vardas Vagrijai (Wagrier), t.y. pajūrio gyventojai, taip pat upėvardis Trave.⁹

Į retai gyvenamą Rytų Holšteino kraštą atsikraustė slavų gyventojai. Šitos imigracijos pradžia nėra tiksliai nustatyta. Ji neabejotinai vyko dar prieš pirmąjį slavų Rytų Holšteine paminėjimą rašytiniuose šaltiniuose (798 m.)¹⁰. Tačiau anksčiau kaip apie 700 m. kolonizacija negalėjo vykti. Tebelieka neaišku, ar tuomet buvo iš dalies išstumiami užsilikę gyventojai germanai; yra duomenų, kad jie greičiau įsiliejo į slavų populiaciją.

Per 400 metų slaviškojo etnosu gyventojai paliko pėdsakus Rytų Holšteine. Rašytiniai šaltiniai informuoja ir liudija apie krikščioniškąsias slavų kaimynines tautas. Patikrintų slaviškųjų pilių yra daug; be to, yra žinomos neįtvirtintos gyvenvietės, kapinynai ir lobiai.¹¹ Yra nustatyta nuo IX a. pr. iki vokiečių ekspansijos egzistavusio uždaro slaviškų gyvenviečių arealo vakarinė siena. Šios "Limes Saxoniae" riba XI a. yra žinoma dėka Adomo Bremeniečio. Ji buvo pažymėta natūralia miškingų sričių riba nuo Kylio fiordo iki Elbės. Šią pasienio zoną taip pat atspindi slaviškų vietovardžių paplitimas ir keramikos radiniai. Svarbūs yra Antje Schmitz'o tyrinėjimai, kurie parodė, jog Rytų Holšteine nuo 1/4 iki 1/3 vietovardžių yra slaviški arba slaviškai germaniški.¹² Slavų atsikraustymo į šį regioną ankstyvaisiais viduramžiais procesas yra mažai ištyrinėtas.

Galutiniam slavų Rytų Holšteine pavergimui didelės reikšmės turėjo 1138-1139 m. kampanijos. Naujasis lėno valdytojas grafas Adolf II von Schauenburg buvo netrukus po to vykusios krašto kolonizacijos varomoji jėga. Kolonizaciją vykdė vokiečių riteriai bei iš Flandrijos, Utrechto, Olandijos, Vestfalijos, Frislandijos ir iš Holšteino sričių atvykę gyventojai. Išstumti slavai pasidalijo pakrantės sritis, į kurias vėl sugrįžo - "terra Oldenburg" ir "terra Lütjenburg". Tai, kad dėl karinių susidūrimų ir galutinės kolonizacijos slavų sumažėjo, yra tikras faktas. Nėra patikimas tvirtinimas, kad vyko slavų užkariavimas ir vėliau jie buvo išnaikinti. Sritis, į kurias jie sugrįžo, į kolonizacijos procesą buvo įtrauktos jau prieš 1200 m. Vis dėlto galima tvirtinti, jog slavai, kaip etninė grupė, mažiausiai iki XIV a. ten egzistavo. Blogos gyvenimo sąlygos tose žemėse, į kurias buvo sugrįžta, ir dažni persikėlimai (išvarymai, etniniai valymai) buvo svarbus veiksnys, skatinęs slavų "piratavimą", ypač Danijos salose XII amžiuje.¹³

XIII a. pradžioje Rytų Holšteinas perėjo Danijai kaip dalis vadinamosios karaliaus Voldemaro laikų Baltijos jūros imperijos. Bornhöved'o mūšis 1227 m. tam turėjo katas-

trofiškų padarinių. Yra neaišku, ar prielaida apie danų gyventojų atsikėlimą čia sietina su danų valdymu. Permaininga slavų - danų - vokiečių istorija neapsiriboja vien ketvirčio amžiaus periodu; įrodymas tam yra jau iš vikingų laikų, – yra žinomas trumpas Šlezvigo pasienio kunigaikščio ("jarlo"), kaip slavų kunigaikščio ("knes"), Knud'o Laward'o, valdymo periodas Rytų Holšteine iki jo nužudymo 1131 metais.

Fehrmarn'o saloje danų įtakos įrodymai yra ryškūs. Fehrmarn'o sala viduramžiais buvo pavaldi danų Odensės Fiune saloje vyskupui. Apie danų gyvenvietę, buvusią Fehrmarn'o saloje po jos užkariavimo (karalius Valdemaras II, 1200 m.), liudija, pavyzdžiui, vietovardis Dänschendorf, t.y. "danų kaimas". Kaimas Petersdorf turėjo būti pavadintas pagal Petrus de Kalundaeburgh, o Hinrichsdorf pagal Henric Scherping, danų karaliaus valdinio vardą. Yra žinomi ir kiti galimi daniškos kilmės vietovardžiai. Ole Harck kaip danų įtakos įrodymą pateikia pilies Fehrmarn'o saloje ir miesto Kalundberg (danų saloje Seeland'e) planinės struktūros viduramžiais atitikimą.¹⁴

Kitas pavyzdys yra Liubeko miestas. Tenykštė pagrindinė pilis buvo pastatyta danų karaliaus Valdemaro. Su jo vardu siejama ir Liubeko gynybinės sienos statyba. Antroji mūrinės sienos (?) statyba Liubeke buvo vykdoma vadovaujant Manfred'ui Gläser'ui XIII a. pradžioje arba po 1217 m., tikėtina, kad danų karaliaus iniciatyva.¹⁵ Pažymėtina glazūruotos raudonai išdegtos XIII a. keramikos, labai panašios į atitinkamą danišką, paplitimas.¹⁶ Gamybos atliekos rodo, jog XIII a. pradžioje Liubeke buvo gaminama "daniškojo" pavyzdžio keramika.

Apskritai, išskyrus Fehrmarn'ą, negalima tikėtis buvus kitų ilgalaikių danų gyvenviečių Rytų Holšteine. Nepaisant to, atrodo, kad ir neilgas valdymo periodas čia nebus išnykęs be pėdsakų.

Reziumuojant galima pasakyti, kad ankstyvojo istorinio ir viduramžių periodo gyvenviečių istorija Rytų Holšteine buvo sudėtingas procesas. Daug skirtingų etninių grupių buvo apsigyvenusios šiame krašte. Į klausimą, ar taiki, multi-kultūrinė ir multi-etninė bendruomenė Rytų Holšteine kada nors egzistavo, kol kas atsakyti tikrai negalima. Tačiau senąją hipotezę, teigiančią, jog iš pradžių užsilikę germanų gyventojai buvę slavų išnaikinti arba išvaryti, o vėliau patys slavai buvę germanų visiškai išnaikinti ir išvyti, galima tikrai atmesti.

Išnašos

- ¹ Tyrinėjimo darbų bendras vadovas buvo dabar emerituotas priešistorio ir ankstyvosios istorijos ordinarius iš Kylio H.Hinz. Apie Bosau ir Futterkamp'ą pateikiami duomenys paremti kitų projekte dalyvavusių mokslininkų darbais. Dalis čia pateikiamos medžiagos yra paimta iš: *Ericsson I. Kontinuität und Diskontinuität im slawisch-deutschen Siedlungsraum (Bericht über die Ausgrabungen in Bosau und Futterkamp) // Lauenburgische Heimat. Ratzeburg, 1982. H. 103, S. 1-20.*
- ² *Helmoldi Presbyteri Bozoviensis Chronica Slavorum. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Momentis Germaniae historicis. Hannoverae, 1937. 3. Auflage.*
- ³ Pagrindinė Bosau tyrinėjimų literatūra, kuria remiamasi šiame straipsnyje, yra: *Ericsson I. Kontinuität...* (kaip 1 išn.); *Gebers W. Bosau. Untersuchung einer Siedlungskammer in Ostholstein V. Der slawische Burgwall auf dem Bischofswarder 1: Katalog und Beilagen // Offa-Bücher 45. Neumünster, 1981; Gebers W. Bosau. Untersuchung einer Siedlungskammer in Ostholstein V. Der slawische Burgwall auf dem Bischofswarder 2: Auswertung der Funde und Befunde // Offa-Bücher 57. Neumünster, 1986; Gebers W., Hinz H., Konerding F., Löffler G. Bosau. Untersuchung einer Siedlungskammer in Ostholstein II. Die Ausgrabungen und Untersuchungen im Dorf 1971-1974 // Offa-Bücher 37. Neumünster, 1977; Hinz H.*

- Die Entwicklung des Burgbezirke Bosau vom 8.-13. Jahrhundert // *Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave*. Bratislava, 1979. S. 367-373; *Hinz H.* Bosau. Seine Entwicklung vom 1.-13. Jahrhundert. Bosau, 1981; *Hinz H.* Bosau, Untersuchung einer Siedlungskammer in Ostholstein VI. Die Grabungen auf dem Möhlenkamp von 1974-1979 // *Offa-Bücher* 51. Neumünster, 1983; *Hinz H., Gebers W.* Ein Körpergrab der Völkerwanderungszeit aus Bosau, Kreis Ostholstein // *Offa*. Neumünster, 1977. Bd. 34. S. 5-39. *Hinz H., Nellissen H.-E., Helmuth H., Prange W., Averdieck F.-R.* Bosau I. Untersuchung einer Siedlungskammer in Ostholstein // *Offa-Bücher* 31. Neumünster, 1974. *Kampffmeyer U.* Archäologische und bodenkundliche Untersuchungen in Klein Neudorf, Gemeinde Bosau, Kreis Ostholstein // *Offa-Ergänzungsreihe* 8. Neumünster, 1985; *Kiefmann H.-M.* Bosau. Untersuchung einer Siedlungskammer in Ostholstein III. Historisch-geographische Untersuchungen zur älteren Kulturlandschaftsentwicklung // *Offa-Bücher* 38. Neumünster, 1978; *Kiefmann H.-M., Müller H.E.* Die Tiefenkarte des Großen Plöner Sees als Beitrag zur Erforschung einer frühen Kulturlandschaft und der regionalen Morphogenese // *Offa*. Neumünster, 1975. Bd. 32. S. 16-29; *Löffler G.* Die Flur der Dorfschaft Bosau / Klein Neudorf vor der Einkoppelung. Rekonstruktion und Interpretation einer Flurkarte // *Offa*. Neumünster, 1975. Bd. 32. S. 30-41; *Reichstein H., Taege K.-Ch., Vogel H.-P., Heinrich D., Becker C., Averdieck F.-R., Eckstein D., Willkomm H.* Bosau. Untersuchung einer Siedlungskammer in Ostholstein IV. Naturwissenschaftliche Untersuchungen, Beiträge zur Zoologie, Palynologie, Dendrochronologie und Radiokohlenstoff-Datierung // *Offa-Bücher* 42. Neumünster, 1980. *Kempke T.* Slawen in Ostholstein. Ausgrabungen in Bosau am Plöner See // *Der Vergangenheit auf der Spur Archäologische Siedlungsforschung in Schleswig-Holstein*. Neumünster, 1992. S. 141-165.
- 4 *Pagrindinē Futterkamp'o tyrinėjimū literatūra, kuria čia remiamasi, yra: Ericsson I.* Kleiner Schlichtenberg - eine Motte in Ostholstein // *Archäologisches Korrespondenzblatt*. Mainz, 1976. Bd. 6. S. 75-80; *Ericsson I.* Zeitliche Abfolge der mittelalterlichen befestigten Siedlungen in Futterkamp, Kreis Plön // *Archäologisches Korrespondenzblatt*. Mainz, 1978. Bd. 8. S. 243-247; *Ericsson I.* Futterkamp. Untersuchungen mittelalterlicher befestigter Siedlungen im Kreis Plön, Holstein. I Funde // *Offa-Bücher* 47. Neumünster, 1981; *Ericsson I.* Kontinuität... (kaip 1 išn.); *Ericsson I.* Futterkamp. Untersuchungen mittelalterlicher befestigter Siedlungen im Kreis Plön, Holstein. II Befunde und Siedlungsentwicklung // *Offa-Bücher* 54. Neumünster, 1983; *Ericsson I.* Befestigte Adelssitze am Sehlendorfen Binnensee, Holstein // *Château Gaillard. Etudes de Castellologie médiévale*. Caen, 1983. Bd. 11. S. 129-137; *Ericsson I.* Vom slawischen Burgwall zum deutschen Gut. Studie zur mittelalterlichen siedlungsgenese im Raum Futterkamp, Holstein. Lund, 1984; *Hinz H.* Der slawische Burgwall "Hochborre" in Ostholstein // *Archäologisches Korrespondenzblatt*. Mainz, 1973. Bd. 3. S. 257-260.
- 5 *Duomenys apie Futterkamp'o regiono vėlyvesnių laikų istoriją, nuo 1300 iki XVI a., visų pirma yra: Ericsson I.* Futterkamp... II (kaip 4 išn.). S. 23-61, 107-119, 130-147, 167-174; *Ericsson I.* Vom slawischen Burgwall... (kaip 4 išn.). S. 22-42, 48-55, 62-69, 91-106.
- 6 *Romėniškojo laikotarpio degintiniai kapai yra, be kita ko, žinomi Hamfeld'eje Bordesholm'e ir Malente - Krumsee; griautiniai kapai - Heiligenhafen'e, žr.: Bantelmann N.* Hamfelde, Kreis Herzogtum Lauenburg. Ein Urnengräberfeld der römischen Kaiserzeit in Holstein // *Offa-Bücher* 24. Neumünster, 1971; *Saggau H.E.* Der Urnenfriedhof am Brautberg bei Bordesholm in Holstein // *Offa-Bücher* 48. Neumünster, 1981; *Raddatz K.* Ringknaufschwerter aus germanischen Kriegergräbern // *Offa*. Neumünster, 1959/1961. Bd. 17-18. S. 20; *Raddatz K.* Kaiserzeitliche Körpergräber von Heiligenhafen, Kr. Oldenburg // *Offa*. Neumünster, 1962. Bd. 19. S. 91.
- Apie germaniškuosius įtvirtinimus Lübecke žr.: Gläser M.* Untersuchungen auf dem Gelände des ehemaligen Burgklosters zu Lübeck. Ein Beitrag zur Burgenarchäologie // *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte*. Bonn, 1992. Bd. 22. S. 65-121. Čia P. 71-72.
- 7 *V a. kapai Lassahn'e ir Heiligenhafen'e: kapas Bordesholm'e rodo, kad čia buvo laidojama iki pat VII a. Hamfelde buvo rastas ir V a. brakteatas. Žr.: Jankuhn H.* Die römische Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit. Geschichte Schleswig-Holsteins 2. Neumünster, 1964 ir 1966; *Saggau H.E.* Der Urnenfriedhof... (kaip 6 išn.); *Reichstein J.* Die schleswiger Goldbrakteaten // *Offa*. Neumünster, 1981. Bd. 38. S. 231-236.
- 8 *Oldenburg'o projekto daugkartinio vadovo K.W. Struve'ės nurodoma, kad ten vėlyvuosiu germaniškuoju laikotarpiu buvo įrengti įtvirtinimai su grioviais. Plg. Struve K.W.* Die Burgen in Schleswig - Holstein I. Die slawischen Burgen // *Offa - bücher* 35. Neumünster. 1981. S. 10, 37-50; *Struve K.W.* Der Raum zwischen Elbe und Trave slawischer Zeit // *Kreis Herzogtum Lauenburg I. Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland* 1. Stuttgart, 1983. S. 107-121, čia p. 109.

- 9 *Schmitz A.* Probleme der slawisch-deutschen Namenforschung - dargestellt an Orts- und Gewässernamen Ostholstein // *Offa.* Neumünster, 1979 (1981). Bd. 36. S. 134-144; *Schmitz A.* Die Orts- und Gewässernamen des Kreises Ostholstein. Kieler Beiträge zur deutschen Sprachgeschichte 3. Neumünster, 1981; *Schmitz A.* Die Orts- und Gewässernamen des Kreises Plön. Kieler Beiträge zur deutschen Sprachgeschichte 8. Neumünster, 1986.
- 10 *Annales regni Francorum et Annales qui dicuntur Einhardi. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Momentis Germaniae historicis.* Hannoverae, 1895. S. 102-106.
- 11 Apie slavų Rytų Holšteino kolonizaciją žr. 3 išnašoje nurodytą literatūrą bei įvairius siauresnio pobūdžio pranešimus: 25 Jahre Archäologie in Lübeck. Erkenntnisse von Archäologie und Bauforschung zur Geschichte und Virgeschichte der Hansestadt // *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte.* Bonn, 1988. Bd. 17. S. 35-59. Toliau: *Andersen H.H.* Die Holzkirche in Alt Lübeck // *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte.* Bonn, 1992. Bd. 22. S. 41-64; *Fehring G.P.* Besiedlungsstrukturen des Lübecker Beckens und ihre Voraussetzungen in slawischer Zeit // *Zeitschrift für Archäologie.* Berlin, 1984. Bd. 18. S. 81-92; *Gabriel I.* Starigard // Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien 1. Stratigraphie und Chronologie (Archäologische Ausgrabungen 1973-1982) // *Offa-Bücher* 52. Neumünster, 1984; *Gabriel I.* Zur Innenbebauung von Starigard / Oldenburg // *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.* Mainz, 1988. Bd. 69. S. 55-86; *Gabriel I.* Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigard/Oldenburg // *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.* Mainz, 1988. Bd. 69. S. 103-291; *Gabriel I., Kempke T.* Zur Abfolge der Befestigungen in Starigard/Oldenburg // *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.* Mainz, 1988. Bd. 69. S. 48-54; *Gläser M.* Die Slawen in Ostholstein. Studien zu Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft der Wagrier. Dissertation. Hamburg, 1983; Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch. Berlin, 1985 (Neubearbeitung); *Kempke T.* Starigard/Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien 2. Die Keramik des 8.-12. Jahrhunderts // *Offa-Bücher* 53. Neumünster, 1984; *Meier D.* Scharstorf. Eine slawische Burg in Ostholstein und ihr Umland. Archäologische Funde // *Offa-Bücher* 70. Neumünster, 1990; *Struve K.W.* Die Burge der Slawen in ihrem nordwestlichsten Siedlungsraum // *Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters* 5. Olten, 1979. S. 121-138; *Struve K.W.* Die Burgen Schleswig-Holstein. I. Die slawischen Burgen // *Offa-Bücher* 35. Neumünster, 1981; *Struve K.W.* Starigard-Oldenburg. Der historische Rahmen // *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.* Mainz, 1988. Bd. 69. S. 20-47; *Vogel V.* Slawische Funde in Wagrien // *Offa-Bücher* 29. Neumünster, 1972.
- 12 Žr. 9 išn.
- 13 *Gläser M.* Die Slawen in Ostholstein. Studien zu Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft der Wagrier. Dissertation. Hamburg, 1983. S. 276-286.
- 14 *Harck O.* Zur spätslawisch-frühmittelalterlichen Besiedlung auf den Ostseeinseln Rügen und Fehmarn // *Offa.* Neumünster, 1988. Bd. 45. S. 299-314.
- 15 *Gläser M.* Die Lübecker Burg- und Stadtbefestigungen des 12. und 13. Jahrhunderts // *Archäologisches Korrespondenzblatt.* Mainz, 1990. Bd. 20. S. 227-234.
- 16 *Buchin K., Erdmann W.* Keramiktechnologie und Brennofen. Untersuchungen und Rekonstruktionen zur Töpferei des 13. Jahrhunderts am Koberg zu Lübeck // *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte.* Bonn, 1986. Bd. 12. S. 41-66; *Hangst K., Strunk-Lichtenberg G., Köster H.M., Meyer D., Erdmann W.* Die Töpferei des 13. Jahrhunderts am Koberg zu Lübeck. Untersuchungen von Ton, Scherben und Glasur // *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte.* Bonn, 1984. Bd. 8. S. 169-183; *Meyer D.* Archäologische Untersuchungen an einer Töpferei des 13. Jahrhunderts und den Siedlungsbereichen am Koberg-zu Lübeck // *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte.* Bonn, 1980. Bd. 3. S. 59-81; *Meyer D.* Ein Töpferofen des 13. Jahrhunderts am Koberg zu Lübeck // *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte.* Bonn, 1988. Bd. S. 133-134.

Nuorodos paveikslams

1 pav. Aarhus universiteto, Moesgord, Viduramžių archeologijos skyrius.

- 2 pav. Kempke (1992), P.143, 2 pav. Viduramžių archeologijos Moesgord'e skyriuje naujai perbraižytas ir kiek pakeistas.
- 3 pav. Kempke (1992), P.152. 8 pav.
- 4 pav. Hinz (1981), P.9.
- 5 pav. Kempke (1992), P.148, 5 pav.
- 6 pav. Kempke (1992), P.165, 19 pav.
- 7 pav. Hinz (1981), 8 pav.
- 8 pav. Hinz (1981)
- 9 pav. Ericsson (1983). Futterkamp II.P.10, 2 pav.
- 10 pav. Ericsson (1983). Futterkamp II.P.124, 5 pav.
- 11 pav. Ericsson (1983). Futterkamp II.Priedas 1, sumažintas fragmentas.
- 12 pav. Ericsson (1983). Futterkamp II.Priedas 7, pozic. Ä7.
- 13 pav. Ericsson (1983). Futterkamp II.Priedas 14.

Germanen-Slawen-Dänen-Deutsche: im östlichen Holstein, Deutschland

Ingolf Ericsson

Zusammenfassung

Im Beitrag wird auf die Siedlungsentwicklung im östlichen Holstein eingegangen. Berücksichtigt werden vor allem archäologische, aber auch schriftliche und namenkundliche Quellen, sowie Ergebnisse naturwissenschaftlicher Analysen. In der Forschung zur Siedlungsgenese während der Frühgeschichte und des hohen Mittelalters spielen Fragen zu Kontinuität beziehungsweise Diskontinuität der Besiedlung und zu dem jeweiligen Ethnikum der Bevölkerung zentrale Rollen. Dies dürfte auch aus den hier gewählten Stichworten "Germanen, Slawen, Deutsche, Dänen" deutlich hervorgehen.

Als erstes werden zwei Siedlungsprojekte der 1970er/1980er Jahre ausführlicher vorgestellt. Die hiesige Darstellung beschränkt sich jedoch weitgehend auf die Zeitperiode bis ca. Mitte des 13. Jh. Anschließend wird kurz und mehr generell auf Fragen zur Kontinuität oder Diskontinuität zwischen einer spätgermanischen und einer slawischen Bevölkerung eingegangen; wird die Siedlungsperiode der Slawen in Stichworten umrissen; wird der Übergang von slawischer zu deutscher Besiedlung und die Frage zu Art und Umfang eines dänischen Einflusses erörtert.

Bosau und Futterkamp werden, unter Berücksichtigung der Kontinuitätsproblematik in der germanisch-slawischen und der slawisch-deutschen Kontaktzone, als exemplarisch untersuchte Siedlungsräume vorgestellt. Die Ergebnisse, die vorgestellt werden, beruhen auf Arbeiten sämtlicher an den Projekten beteiligten Wissenschaftler.

Die Kontinuität von einer spätgermanischen Besiedlung zu einer im Zuge der slawischen Landnahme um oder kurz nach 700 eingewanderten slawischen Bevölkerung ist für den Raum Bosau vor allem durch archäobotanische Untersuchungen nachgewiesen worden. Dabei handelt es sich vom 5. bis zum 7. Jh. um eine kleine, spätgermanische Siedlergruppe. Im Gegensatz zu Bosau fehlen im Raum Futterkamp spätgermanische Funde. Dies deutet darauf hin, daß die Slawen sich hier in einem siedlungsleeren Gebiet niedergelassen haben.

Die slawische Landnahme ist in Bosau unter anderem durch dendrochronologische Analysen in das frühe 8. Jahrhundert datiert worden. Von dieser Zeit an ist eine kontinuierliche slawische Besiedlung (Burgwall, mehrere dörfliche Siedlungen) bis in die deutsche Kolonisationszeit belegt. Das Material weist auf einen friedlichen Ausgleich zwischen Deutschen und Slawen hin. Zumindest im 12. Jh. kamen slawische und deutsche Funde nebeneinander und auch in derselben Fundstelle vor. Erst im späten Mittelalter läßt sich eine ethnisch "slawische" Bevölkerung nicht mehr nachweisen. Wegen einer künstlich verursachten Erhöhung des Wasserspiegels im Großen Plöner See (Mühlenstauungen) mußten im 13. Jh. Siedlungsbereiche aufgegeben werden. In dieser Zeit wurde der heutige Dorfbereich südlich der Kirche ausgebaut. Es handelt sich um ein Runddorf mit Sackgasencharakter. Infolge der erforderlichen Neuerschließung von Ackerflächen entstand von Bosau aus im frühen 13. Jh. eine neue deutsche Dorfgründung in Klein Neudorf.

Im Raum Futterkamp bestand von um 700 bis 1100 eine slawische Burgsiedlung auf der Hochborre. Die ersten deutschen Siedler, die sich um 1200 in der Gegend niederließen, errichteten eine flächenmäßig große, aber recht schwach bewehrte befestigte Siedlung auf dem Großen Schlichtenberg. Keine Hinweise auf eine slawische Siedlung des 12. Jh. konnten nachgewiesen werden. Offenbar liegt - im Gegensatz zu Bosau - im Raum Futterkamp ein Bruch in der Siedlungskontinuität während des 12. Jh. vor. Entgegen einer Ausgangshypothese zeigten mittelalter-deutsche Burganlagen in Futterkamp, die Entwicklung zweier Herrschaftsbereiche, die erst im ausgehenden Mittelalter vereint wurden. Die erste, um 1200 gegründete Siedlung auf dem Großen Schlichtenberg wurde, vermutlich in Verbindung mit einem Besitzerwechsel, um 1300 völlig neu gestaltet. Die Befestigungseinrichtungen wurden stark ausgebaut und die Siedlungsfläche erheblich verkleinert. Mit einer Siedlungsverlegung zum späteren Gutsplatz Futterkamp kann kurz vor oder um 1400 gerechnet werden. Parallel zu diesem Komplex bestand ab 1356/1357 die Motte Kleiner Schlichtenberg, die nach kurzer Zeit (wohl in den 60er oder 70er Jahren des 14. Jh.) zugunsten des jetzt neubesiedelten, ehemals slawischen Burgwalles Hochborre aufgegeben wurde. Dieser zweite Herrschaftskomplex wurde so 1478 vom Besitzer zu Futterkamp erworben und spätestens kurz danach als Siedlung aufgegeben. Somit bestand ab etwa 1500 im Siedlungsraum Futterkamp nur noch der Gutshof Futterkamp.

Auch für andere Bereiche Ostholsteins lassen sich nur spärliche archäologische Belege für eine spätgermanische Besiedlung nachweisen. Wie Pollenanalysen in Bosau und anderswo, weisen auch Namen - beispielsweise der von den Slawen übernommene, germanische Landschaftsname Wagrien - auf Kontakte zwischen den Bevölkerungsgruppen hin, auch nach der slawischen Einwanderung ab etwa 700. Bis in das frühe 12. Jh. prägen Siedler slawischen Ethnikums die Geschehnisse im östlichen Holstein. Neben archäologischen Quellen werden slawische Ortsnamen und slawisch-deutsche Mischnamen als Belege genannt. Das schriftliche Quellenmaterial ist recht bescheiden und entstammt zudem den christlichen Nachbarvölkern der Slawen. Nach Feldzügen 1138/39 wurden die Slawen Ostholsteins unterworfen und die deutsche Herrschaft begann. Eine kurze Periode dänischer Oberherrschaft im frühen 13. Jh. hat vor allem auf der Insel Fehmarn Spuren hinterlassen, aber auch in einer so wichtigen Stadt wie Lübeck.

Zusammenfassend gesehen stellt die frühgeschichtliche und hochmittelalterliche Siedlungsgeschichte Ostholsteins einen komplizierten Prozeß dar. Viele verschiedene ethnische Gruppen haben zum Landesaufbau beigetragen. Die Frage, ob eine friedliche, multi-kulturelle und multi-ethnische Gesellschaft im östlichen Holstein jemals existiert hat,

kann jedoch noch nicht mit Sicherheit beantwortet werden. Ältere Hypothesen, die erst von einer Vernichtung/Vertreibung möglicher Restgermanen durch Slawen, anschließend von einer totalen Vernichtung/Vertreibung der Slawen durch Deutsche ausgegangen sind, können jedoch mit Sicherheit nicht mehr aufrechterhalten werden.

Abbildungsnachweise

- Abb. 1 Abteilung für Archäologie des Mittelalters der Universität Aarhus, Moesgård.
- Abb. 2 Kempke (1992) S.143, Abb.2, in der Abteilung für Archäologie des Mittelalters, Moesgård, neu gezeichnet und leicht verändert.
- Abb. 3. Kempke (1992) S. 152, Abb.8.
- Abb. 4. Hinz (1981) S.9.
- Abb. 5. Kempke (1992) S. 148, Abb.5.
- Abb. 6. Kempke (1992) S. 165, Abb.19.
- Abb. 7. Hinz (1981).
- Abb. 8. Hinz (1981).
- Abb. 9. Ericsson (1983) Futterkamp II, S.10, Abb.2.
- Abb. 10. Ericsson (1983) Futterkamp II, S.124, Abb.5.
- Abb. 11. Ericsson (1983) Futterkamp II, Beilage 1, stark verkleinerter Ausschnitt.
- Abb. 12. Ericsson (1983) Futterkamp II, Beilage 7, Stelle Ä7.
- Abb. 13. Ericsson (1983) Futterkamp II, Beilage 14.

Abbildungsunterschriften

- Abb.1. Ostholstein, Deutschland.
- Abb.2. Siedlungsraum Bosau, Deutschland. Übersichtskarte. Ausgrabungsschwerpunkte im Dorf Bosau, auf dem Bischofwarder, auf dem Möhlenkamp und im Dorf Klein Neudorf. Vor etwa 1200 war der Wasserstand des Großen Plöner Sees niedriger als heute; die ehemalige Uferlinie ist angedeutet (-1m).
- Abb.3. Siedlungsraum Bosau, Deutschland. Ausgrabungsschwerpunkt Möhlenkamp. Germanische Siedlung mit Gräberfeld sowie slawische Siedlung. Durch die Stauung des Großen Plöner Sees um 1200 wurden Teile der Fundstelle zerstört.
- Abb.4. Siedlungsraum Bosau, Deutschland. Ausgrabungsschwerpunkt Möhlenkamp. Siedlungsraum Bosau, Deutschland. Ausgrabungsschwerpunkt Möhlenkamp. Spätgermanische Körperbestattung, Rekonstruktion einer Mädchentracht des 5. Jahrhunderts.
- Abb.5. Siedlungsraum Bosau, Deutschland. Ausgrabungsschwerpunkt Bischofwarder. Frühslawische Burg und Siedlung. Eigetragen sind die Veränderungen der Uferlinie (slawenzeitliches Seeufer, spätmittelalterlich-frühneuzeitliches Seeufer, heutiges Seeufer) sowie Ergebnisse dendrochronologischer Untersuchungen zur Datierung der Holzreste.
- Abb.6. Siedlungsraum Bosau, Deutschland. Ausgrabungsschwerpunkt Dorf Bosau, Karte der Neuzeit. Dorfgrundplan seit dem 13. Jahrhundert nur wenig verändert.
- Abb.7. Siedlungsraum Bosau, Deutschland. Bosau im 9. Jahrhundert, Rekonstruktionsversuch. 1 – slawische Burg auf dem Bischofwarden, 2 – slawische Siedlung nordwestlich der Burg, 3 – slawische Siedlung auf dem Möhlenkamp (Dulzaniza?), 4 – slawische Siedlung in der Nähe der heutigen Kirche zu Bosau.
- Abb.8. Siedlungsraum Bosau, Deutschland. Bosau im 13. Jahrhundert (nach den Mühlenstauungen), Rekonstruktionsversuch. 1 – Kirche und Dorf Bosau, 2 – Dorf Klein Neudorf, 3 – Bischofwarder mit den Wallresten der alten slawischen Burg.
- Abb.9. Siedlungsraum Futterkamp, Deutschland. Möhlanauniederung (Kerngebiet der Untersuchung). Topographische Übersichtskarte (nach der deutschen Grundkarte 1:5000).

- Abb.10.** Siedlungsraum Futterkamp, Deutschland. Ausgrabungsschwerpunkt Hochborre. Topographischer Plan.
- Abb.11.** Siedlungsraum Futterkamp, Deutschland. Ausgrabungsschwerpunkt Großer Schlichtenberg. Übersichtsplan der älteren Burgsiedlung aus dem 13. Jahrhundert.
- Abb.12.** Siedlungsraum Futterkamp, Deutschland. Ausgrabungsschwerpunkt Großer Schlichtenberg. Ältere Burgsiedlung, Wohngebäude mit Heizanlage (Ofen) aus dem 13. Jahrhundert. – M. 1:50.
- Abb.13.** Siedlungsraum Futterkamp, Deutschland. Ausgrabungsschwerpunkt Kleiner Schlichtenberg. Gestamplanum der kleinen Burg (Motte-Typ), dendrochronologisch datiert 1356/1357.